

Ἡ ἐπιστημολογία τῆς πολιτικῆς διερεύνησης μέ εἰδική ἀναφορά στίς διεθνεῖς σχέσεις:

Μιά κριτική

Μάκης Πετρίδης *

ΜΕΡΟΣ Ι

ΓΕΝΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α. Εἰσαγωγή μέσω μιᾶς ἱστορικῆς θεώρησης

*« Ἀνάπτυξη τῆς γνώσης δέν γίνεται
χωρίς ἐκ τῶν προτέρων γνώση »
Radnitzky Gerard*

Κάποτε στά μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα, ὁ Δαβίδ Χιούμ, ἐκφράζοντας τήν κατά-
πληξή του γιά τό γεγονός ὅτι ἕνα μῆλο ἔπεσε στό κεφάλι τοῦ Ἰσαάκ Νεύτωνα,
καθώς αὐτός καθόταν κάτω ἀπό μιᾶ μηλιά, ἄν βέβαια πιστέψουμε τήν ἱστορία
ὅπως τήν ἀφηγεῖται ὁ Βολταῖρος, χαρακτήρισε μέ σεβασμό τόν κατά μισό αἰ-
ῶνα μεγαλύτερό του Νεύτωνα «τῇ μεγαλύτερη καί σπανιότερη ἰδιοφυΐα πού
παρουσιάστηκε ποτέ γιά τό στολισμό καί τήν ἐκπαίδευση τοῦ ἀνθρώπινου εἴ-
δους». ¹ Ἄν θεωρηθοῦν τώρα τά πράγματα ἐκ τῶν ὑστέρων, κάπου διακόσια
χρόνια ἀργότερα, καθώς οἱ φυσικοὶ ὅλου τοῦ κόσμου συμφωνοῦν στήν ἐκ-
φραση τῶν συλλυπητηρίων τους γιά τό ὅτι χτυπήθηκε τό κεφάλι τοῦ Νεύτωνα
ἀπό τήν μηλόπτωση μέ τό νά δανεῖζονται ἀφειδῶς ἀπό τήν ἐπανάσταση πού
ἐκεῖνος ἐπέφερε στή φυσική γιά νά δημιουργήσουν τήν ἐκμηδένιση τοῦ κό-
σμου, ὁ χαρακτηρισμός αὐτός τοῦ Νεύτωνα ἀπό τόν Χιούμ φαίνεται νά παίρ-
νει ἕνα καινούργιο νόημα. Μπορεῖ νά εἶναι ἀκριβής κατά τό ὅτι ὁ Νεύτωνα
ἦταν πράγματι «ἡ μεγαλύτερη καί σπανιότερη ἰδιοφυΐα πού παρουσιάστηκε
ποτέ», εἶναι ὅμως ἀρνητικά ἀκριβής κατά τό ὅτι δέν συντελεῖ «στό στολισμό

1. Παράτιθεται στό Miller, E. F., «Hume's Contribution to Behavioural Science», *Journal of the History of the Behavioural Sciences*, τόμ. 7, 1971, σ. 156.

καί τήν ἐκπαίδευση τοῦ εἵδους» ἀλλά μᾶλλον στήν ἀνάπτυξη τῶν ἐξοπλισμῶν καί τῆς ἐξολόθρευσης τοῦ εἵδους.

Παρόλο πού ὁ Χιόυμ εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπό τόν Νεύτωνα, ἀποτελεῖ ἀκόμα ἀντικείμενο ἀμφιλογίας σέ ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους τό κατά πόσο ὁ τελευταῖος εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπό τόν κατά ἑκατό χρόνια μεγαλύτερό του Γαλιλαῖο καί τήν «μαθηματικοποίηση τῆς φύσης» (Χοῦσερλ),² πού ἐκεῖνος ἀνέπτυξε, ἡ ὁποία, καθὼς φαίνεται τώρα, κάπου 300 χρόνια ἀργότερα, σημαίνει ὅτι ἔχουμε γίνει ἀπλοί ἀριθμοί. Εἶναι ἀλήθεια βέβαια ὅτι ὁ Νεύτωνα ἀναγνώρισε τό χρέος του πρὸς τοὺς προδρόμους του λέγοντας: «Ἄν εἶδα μακρύτερα, αὐτό τό ἔκανα στηριζόμενος στοὺς ὤμους τῶν γιγάντων».³ Ἐπιπλέον, ξέρουμε σίγουρα ὅτι ὁ Γαλιλαῖος ἐπηρεάσε τόν κατά τριάντα χρόνια νεώτερό του Καρτέσιο καί τόν κατά εἴκοσι χρόνια νεώτερό του Χόμπς· καί, τελικά, ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε ἐπηρεαστεῖ μέ τή σειρά του ἀπό τόν κατά ἑκατό χρόνια μεγαλύτερό του Κοπέρνικο καί τό ἡλιοκεντρικό του σύστημα τοῦ σύμπαντος, γιατί, ἄς μὴ ξεχνᾶμε, πραγματικά μουρμούρισε «καί ὁμῶς κινεῖται».

Ἐδῶ τελειώνει τό ταξίδι μας διὰ μέσου τῶν αἰώνων τῆς ἱστορίας τοῦ σύγχρονου κόσμου — τέσσερις αἰῶνες νεκροί πού ὥστόσο ἀσκοῦν τεράστια δύναμη στά πεπρωμένα μας. Ὅλη ἡ παράδοση πού αὐτοὶ οἱ νεκροὶ αἰῶνες μᾶς ἔχουν κληρονομήσει «βαραίνει σάν βουνό στό μυαλό τῶν ζωντανῶν» (Μάρξ), γιατί, καθὼς λέει καί ὁ γνωστός ἀφορισμός, «οἱ νεκροὶ εἶναι πιό ἰσχυροὶ ἀπὸ τοὺς ζωντανούς» (Φοντανέλ).

Ἡ, ἴσως, καταλήγοντας στὸν Κοπέρνικο ἔχουμε φτάσει στήν ἀρχή. Δηλαδή, ὁ 16ος καί ὁ 17ος αἰῶνας ἔχει ἐπικρατήσει νά θεωροῦνται οἱ αἰῶνες πού χωρίζουν τὸν σύγχρονο κόσμο ἀπὸ τὸν παλαιό.⁴ Παρόλο πού ἡ χάραξη ὀριοθετικῶν γραμμῶν εἶναι στήν καλύτερη περίπτωση αὐθαίρετο ἐγχείρημα, κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς «μακρᾶς» περιόδου, ἀπὸ τὴ μιά μεριά ἔλαβαν χώρα πολυάριθμες κοινωνικὲς μεταβολές μέ δραματικὴ ταχύτητα,⁵ οἱ σπόροι τῶν ὁποίων εἶχαν ἀναμφίβολα φυτεῦναι πρὶν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά φυτεύτηκαν καινούργιοι σπόροι οἱ καρποὶ τῶν ὁποίων ἐπρόκειτο νά θεριστοῦν μετὰ ἀπὸ μερικοὺς αἰῶνες. Ἐπιπλέον, ἀκριβῶς γιατί εἶναι αὐθαίρετο νά διαχωρίζουμε τὴν εἴσοδο στήν «τέταρτη» ἐποχὴ,⁶ σὴ συντομὴ αὐτὴ ἐπι-

2. Reid, H. G., καί Yanarella, E. J., «Toward a Critical Theory of Peace Research in the United States: The Search for an 'Intelligible Core'», *JPR*, τόμ. xiii, No 4, 1976, σ. 321.

3. Bernstein, R. J., *The Restructuring of Social and Political Theory*, Basil Blackwell, Oxford, 1976, σ. 8.

4. Βλ. Wallerstein, I., *The Modern World System*, Academic Press, 1974· Tilly, C. (ἐκ.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, PUP, 1975· Anderson, P., *Lineages of the Absolutist State*, NLB, London, 1974· Hirst, P. Q., «The Uniqueness of the West», *Economy and Society*, τόμ. 4, 1974.

5. Cipolla, C. M. (ἐκδ.), *Fontana Economic History of Europe: The 16th and 17th Centuries*, Fontana Books, 1978.

6. Δηλαδή, στήν ὁρολογία τοῦ Μάρξ, τὴν καπιταλιστικὴ ἐποχὴ, πού ἦρθε μετὰ τὴν ἀρχαία, τὴν ἀσιατικὴ καί τὴ φεουδαρχικὴ ἐποχὴ.

σκοπήση πού κάναμε, ἐνῶ ἀναφερθήκαμε στοῦ Νεύτωνα, στον Γαλιλαῖο, στον Καρτέσιο, στον Χόμπς μέχρι καί τόν Κοπέρνικο, σκόπιμα ἀποφύγαμε νά ἐπιστημάνουμε ἕναν ἀπ' αὐτούς (ἢ τήν περίοδο πού ἐκπροσωποῦσε ἕνας ἀπ' αὐτούς) σάν τήν ἀρχή τῆς τομῆς.

Ἐπιπλέον, ἂν ἀναφέρουμε τέτοια μεγάλα ὀνόματα, δέν τό κάνουμε μέ πρόθεση εἰδωλολατρική· τά ἀναφέρουμε μᾶλλον σάν ἀντιπροσωπευτικά μιᾶς δεδομένης ἱστορικής περιόδου, ὀνόματα πού συνέβαλαν, μέ τήν ἐπανάσταση πού ἐπέφεραν, στή διαμόρφωση τοῦ φυσικοῦ καί πνευματικοῦ κόσμου στούς αἰῶνες πού ἀκολούθησαν. Μέ ἄλλα λόγια, παρόλο πού ἔχουμε τήν ἐπανάσταση τοῦ Κοπέρνικου, τήν ἐπανάσταση τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Νεύτωνα κτλ., δέν μποροῦμε νά κατανοήσουμε αὐτές τίς ἐπαναστάσεις ἀνεξάρτητα τῆς μιά ἀπό τήν ἄλλη καί ἀνεξάρτητα ἀπό τίς γενικές ἐπιταγές τῶν ἱστορικῶν περιόδων, οἱ ὁποῖες τίς γέννησαν. Αὐτό μάλιστα ἀποτελεῖ καί τήν αἰτία, τή «λανθάνουσα λειτουργία», ἡ ὁποία μᾶς ὡδήγησε νά ἀρχίσουμε αὐτό τό κείμενο μέ τόν τρόπο πού τό κάναμε: ὅτι ἡ ἱστορία δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ σάν καταγραφή μεμονωμένων, ἀγνωρισμένων δεδομένων ἢ γεγονότων, ἀλλά μᾶλλον θά πρέπει νά θεωρηθεῖ σάν ἕνα ὅλο, δηλ. σάν ἕνα δυναμικό καί ἀντιφατικό «ὀργανικό σύνολο» μέσα στό ὁποιο, μέ μιᾶ διαδικασία ἀμοιβαίου καθορισμοῦ, τὰ μέρη καθορίζονται ἀπό τό σύνολο, τό ὁποῖο μέ τή σειρά του καθορίζεται ἀπ' αὐτά.⁷

Σύμφωνα μ' αὐτή τή διαλεκτική προσέγγιση, οἱ πατέρες ὧλων τῶν ἐπαναστάσεων (ὄχι μόνο ὁ Νεύτωνας, ὁ Γαλιλαῖος, κτλ.) δέν εἶναι ὀρφανοί — μεμονωμένα ἄτομα — ἀλλά ἔχουν κι αὐτοί πατέρες. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ Κοπέρνικος κι ὁ Νεύτωνας κι ὁ Χιούμ, ὅλοι αὐτοί ἦσαν ἐνωμένοι μεταξύ τους μέ τὰ δεσμά ἑνός γάμου, τήν ἱεροτελεστία τοῦ ὁποίου προσέφερε τό ἴδιο τό ἱστορικό ὅλο τῶν ἐποχῶν τους.⁸

Τέλος, τό γεγονός ὅτι ἀναφέρουμε τά ὀνόματα αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων διάσπαρτα μέσα στούς αἰῶνες πρὶν ἀπό τή Βιομηχανική Ἐπανάσταση, ἐπιβάλλει μιάν ἀκόμη διευκρίνιση: ὅλοι αὐτοί συνέβαλαν στή δημιουργία μιᾶς ἐπιστημολογίας-μεθοδολογίας, ἡ ὁποία στηρίζεται στά μοντέρνα μαθηματικά καί τή φυσική καί ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ ἀκόμη καί σήμερα σέ ὅλες τίς μορφές ἔρευνας, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς πολιτικῆς ἔρευνας. Ἐτσι, ἡ Μπεχαβιορική Ἐπανάσταση στήν πολιτική ἐπιστήμη, κατά τή δεκαετία τοῦ 1920, ἀνέδειξε μιὰ μέθοδο στήν πολιτική ἔρευνα, οἱ ἐπιστημολογικές βάσεις τῆς ὁποίας βρί-

7. Βλ. Schröder, P. W., «Quantitative Studies in the Balance of Power: A Historian's Reaction», *JCR*, τόμ. xxi, No 1, 1977· Krippendorff, E., «Peace Research and the Industrial Revolution», *JPR*, x, 1973· Hollowell, J. H., «Politics and Ethics», *APSR*, τόμ. xxxviii, No 4, σ. 649.

8. Ὁ Κούιν περιγράφει αὐτά τά φαινόμενα τῶν «ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων», ὅπου παλιά παραδείγματα ξεπερνιοῦνται ἀπό καινούργια, ἀλλά ἐξαιτίας «τῆς ἀνικανότητάς του νά διακρίνει κοινωνικές δομές, ἀνικανότητα πού ὀφείλεται στό εἶδος τῆς ἐκπαίδευσής του, δέν ... ἀναλύει τοὺς δομικοὺς μηχανισμοὺς πίσω ἀπὸ τίς ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις». Βλ. Galtung, J., *Methodology and Ideology. Theory and Methods of Social Research*, τόμ. 1, Christian Ejlert, Copenhagen, 1977, σ. 31 καί Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions* (2η ἐκδ.), Chicago, 1970. Ἡ κριτική πού κάνει στον Κούιν ὁ Γκάλτονγκ συνοψίζεται στοῦ ὅτι ἡ διαλεκτική προσέγγιση τοῦ Κούιν εἶναι κακὴ διαλεκτική, ἡ ὁποία καὶ καιροῦς καταφεύγει σέ «ψυχολογισμοὺς» (Galtung, *op. cit.*, σ. 250), ὅταν μιλάει γιὰ «πειθώ» καί γιὰ τίς «δυσκολίες μεταστροφῆς» (Kuhn, *op. cit.*, σσ. 151, 202-4) ἀπὸ τό ἕνα παράδειγμα στοῦ ἄλλο.

σκονται στὸν θετικισμό καὶ ἀπώτερα στὸν κλασικὸ Βρεταννικὸ Ἐμπειρισμό.⁹ Πράγματι, αὐτὸ ἰσχύει γιὰ ὅλες τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἢ βασικὴ μορφή τῶν ὁποίων, σύμφωνα μέ τόν Wallerstein, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σάν καθρέφτισμα τῶν ἀξιών τῆς Βρεταννικῆς Αὐτοκρατορίας.¹⁰ Ἐπιπλέον, μποροῦμε νά διακρίνουμε δύο περιόδους στή «διάρκεια ζωῆς» αὐτοῦ τοῦ ἐπιστημολογικοῦ-μεθοδολογικοῦ παραδείγματος.* Ἡ πρώτη, πού ἀρχίζει μέ τήν Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση στά τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα καί φτάνει μέχρι τόν 18ο αἰῶνα, εἶναι ἡ περίοδος τῆς γένεσης καί ἀνάπτυξης τοῦ παραδείγματος τὸ ὁποῖο παραμένει χωρίς ἀντίπαλο. Ἡ δεύτερη εἶναι περίοδος σταθεροποίησης καί δοκιμασίας, ἀλλά ταυτόχρονα ὄχι ἀναμφισβήτητης ὑπεροχῆς. Γιατί, ἀρχίζοντας μέ τόν Κάντ, μέχρι τόν Φίχτε, τόν Χέγκελ καί τόν Μάρξ, παρατηροῦμε τήν ἀνοδομιάς νέας θεωρίας τῆς γνώσης (ἐπιστημολογίας). Δηλαδή, ἡ Καντιανὴ Ἐπανάσταση ἦταν ἀντι-Κοπερνίκεια, ὅπως παρατήρησε καί ὁ Μπέρτραντ Ράσελ. Γιατί ἡ ἡλιοκεντρικὴ Ἐπανάσταση τοῦ Κοπερνίκου, ἀκριβῶς ὅπως ἔκανε τή γῆ ἕναν ἀπλό πλανήτη πού στρέφεται γύρω ἀπὸ τόν ἥλιο καί ὄχι τὸ ἀκίνητο κέντρο τοῦ σύμπαντος, ἔτσι «βάνουσα καί προσβλητικὰ ἀπέσπασε τόν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸ κέντρο τῶν πραγμάτων καί τόν τοποθέτησε στήν περιφέρεια».¹¹ Τώρα ὁμως, ἡ ἀντι-Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση τοῦ Κάντ δημιούργησε μιὰ καινούργια θεώρηση, ἡ ὁποία «τοποθέτησε τόν ἄνθρωπο πάλι στὸ κέντρο τῶν πραγμάτων, ἐφόσον ὁ κόσμος περνάει μέσα ἀπὸ τὸ φακὸ τῆς γνώσης μας».¹² Θὰ ἐπανελλοῦμε σ' αὐτὸ τὸ θέμα ἀργότερα στὸ κεῖμενό μας. Πρὸς τὸ παρόν, ἀρκεῖ νά ποῦμε ὅτι ὁ Κάντ ἦταν ὁ πρῶτος «κριτικὸς θεωρητικὸς» (Χάμπερμας) κατὰ τὸ ὅτι ἔστρεψε τήν προσοχή του πρὸς τὶς συνθήκες τῆς γνωστικῆς διαδικασίας.

Ἡ μελέτη αὐτὴ ἐπιχειρεῖ νά ἀποκαλύψει τίς βασικὲς ἐπιστημολογικὲς-μεθοδολογικὲς (ὁ τελευταῖος ὅρος σημαίνει ἐδῶ μεταεπιστημονικὲς μᾶλλον παρά ἐρευνητικὲς τεχνικὲς) ἀρχές ἢ τὰ στοιχεῖα τῆς θετικιστικῆς-ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία ἔχει χρησιμοποιηθεῖ, σιωπηρὰ ἢ ρητὰ, σάν μοντέλο πού καθορίζει τὴ μορφή τῆς μελέτης τῶν πολιτειακῶν θεσμῶν (polity). Ἐπιπλέον, θὰ πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι σκοπὸς μας δέν εἶναι νά ἀναλύσουμε συστηματικὰ ὁρισμένους παραλλαγές αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης, ὅπως εἶναι οἱ θεωρίες τοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ/λογικοῦ ἐμπειρισμοῦ (LP/LE), ἀλλὰ τὸν θετικισμό στὸ σύνολό του, γιατί ὁ τελευταῖος φαίνεται νά παρουσιάζει μιάν ὄντολογία ἡ ὁποία παραμένει ἄθικτη στὰ θεωρητικὰ ἀξιώματα τῶν διαφόρων σχολῶν πού βασίζονται σ' αὐτόν.¹³

* Ὁ ὅρος *παράδειγμα* χρησιμοποιεῖται σ' αὐτὸ τὸ κεῖμενο μέ τήν ἔννοια πού τοῦ ἀποδίδει ὁ T. S. Kuhn. Βλέπε *The Structure of Scientific Revolutions* (καὶ ἑλληνικὴ μετάφραση, *Ἡ δομὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*).

9. Miller, E. F., «Positivism, Historicism and Political Inquiry», *APSR*, τόμ. 66, 1972, σ. 796.

10. Wallerstein, I., «The Tasks of Historical Social Science: An Editorial», *Review*, No 1, 1, 1977.

11. Gellner, E., *Legitimation of Belief*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974, σ. 29.

12. Ibid.

13. Αὐτὴ εἶναι ἐπίσης ἡ θέση τῆς λεγόμενης Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης. Βλ. Adey, G. καὶ Frisby, D. (ἐκδ.), *The Positivist Dispute in German Sociology*, Heinemann, London, 1976.

Έχοντας καθορίσει τό θετικισμό σάν υπόβαθρο, θά περάσουμε βαθμιαία στην εξέταση τών κοινωνικῶν ἐπιστημῶν γενικά, ἔχοντας σάν βασική θέση τό ὅτι οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες ἔχουν κατά κανόνα ἀκολουθήσει τυφλά τόν θετικιστικό τρόπο (δηλ. τόν τρόπο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν) στην εξέταση τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης τους. Στή συνέχεια, θά ἐκτιμήσουμε καί θά κρίνουμε τίς ἐπιπτώσεις τοῦ Μπεχαβιορισμοῦ στή μελέτη τῆς πολιτικῆς καί στό χώρο τῶν Διεθνῶν Σχέσεων, στηριζόμενοι σέ ἀντι-θετικιστικές ἐπιστημολογικές ἰδέες, οἱ ὁποῖες ἐντάσσονται ἐδῶ στή γενική μορφή τῆς διαλεκτικῆς. Ἡ διαλεκτική ἐπιστημολογία θεωρεῖται μέ τή σειρά της ὁ θεμέλιος λίθος τῆς Ἑστωνιανῆς προκήρυξης μιᾶς «μετα-μπεχαβιορικῆς ἐπανάστασης»,¹⁴ ἀλλά παρ' ὅλα αὐτά ὑποστηρίζεται ἐδῶ ὅτι ὁ «μετα-μπεχαβιορισμός», μ' ὅλο πού γίνεται ἀποδεκτός, δέν φαίνεται νά ἔχει σταθεροποιηθεῖ σάν ἓνα καινούργιο παράδειγμα, γιά λόγους πού προέρχονται ἀπό τίς ἰδιουτυπίες τῆς ἀμερικανικῆς κουλτούρας καί ἀπό τήν πολιτική ταύτιση τῶν ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων μέ τίς πολιτικές ἐλίτ. Ἀκολουθεῖ ἡ θέση ὅτι «μεταβολές στά ἐπιστημονικά παραδείγματα» μπορεῖ νά συνδέονται διαλεκτικά μέ μεταβολές στήν κοινωνία, καί κρίσεις στήν ἐπιστήμη μέ κρίσεις στήν κοινωνία. Αὕτη ἡ θέση προβάλλεται γιατί φαίνεται πρόσφατα νά συντελεῖται μιᾶ «Μπεχαβιορικῆ» ἀντεπίθεση, ἡ ὁποία μάλιστα ἀποκρυσταλλώθηκε σέ ἓνα διάγγελμα τοῦ προέδρου τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐνωσης Πολιτικῶν Ἐπιστημόνων πού ζητάει ἐπιστροφή στόν μπεχαβιορισμό,¹⁵ καί ἡ ὁποία, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς προεδρικῆς ὑποστήριξης, φαίνεται ἐξίσου ἔγκυρη μέ τήν προκήρυξη τῆς «μετα-μπεχαβιορικῆς» ἐπανάστασης πού εἶχε κάνει ὁ Easton δέκα χρόνια πρὶν ἀπ' αὐτήν.

Τέλος, τό τελευταῖο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι μιᾶ γενική κριτική τῆς θετικιστικῆς ἐπιστημολογίας, ὅπου ἐξετάζεται ἡ διαλεκτική σάν ἀντίδοτο τοῦ θετικισμοῦ καί προβάλλονται μερικές ἀπό τίς θέσεις της πού ἀντιτίθενται στή θετικιστική ἐπιστημολογία. Αὐτό τό μέρος ἐξετάζει ἰδιαίτερα τό πρόβλημα τῆς ὑποκειμενικότητας, τῆ σχέση ὑποκείμενο-ἀντικείμενο καί θέματα ὅπως ἀντίληψη καί ἀξίες.

β. Ἡ Κοπερνίκεια ἐπανάσταση καί ἡ «Νέα Ἐπιστήμη»

Γιά ἀρκετούς αἰῶνες πρὶν ἀπό τήν Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση, ἡ κυρίαρχοσα ὀρθολογιστική παράδοση στή Δυτική φιλοσοφική σκέψη στηριζόταν στήν πεποίθηση ὅτι ὁ λόγος ἔχει τήν ἰκανότητα νά ἀνακαλύψει τίς μορφές ἡ οὐσιαστικές δομές πού ἀρμόζουν σέ ὅλα τά πράγματα. Ἔτσι, γιά τόν Ἀριστοτέλη ἡ μορφή τῆς «δενδρότητας» ἦταν κάτι τό ἐγγενές σέ κάθε δένδρο. Δέν ὑπῆρχε ἀμφιβολία γιά τό κύρος τῆς ἀντίληψης μέσω τοῦ λόγου καί στό βαθμό πού ἡ ἔρευνα συνίστατο στήν ἀναζήτηση μορφῶν καί οὐσιῶν, δέν ὑπῆρχε ρι-

14. Easton, D., «The New Revolution in Political Science», *APSR*, τόμ. lxxiii, No 4, Dec. 1969, σσ. 1051-61.

15. Wahlke, J. C., «Pre-Behaviouralism in Political Science», *APSR*, τόμ. 73, No 1, March 1979, σσ. 9-31.

ζική διαφορά ανάμεσα στήν ἔρευνα τῆς μορφῆς ἐνός δένδρου, ἐνός ἀλόγου ἢ ἐνός ἀνθρώπου.¹⁶

Ἀρχίζοντας ὁμως μέ τήν Κοπερνίκεια Ἐπανάσταση στήν ἀστρονομία, κατακτήσεις στά μαθηματικά καί τήν φυσική δημιούργησαν μιὰ νέα ἐπιστήμη τῆς μηχανικῆς (ὁ ὅρος *scienza* βρίσκεται γιά πρώτη φορά σέ μιὰ γεωμετρική διατριβή τὸ 1537).¹⁷ Μὲ λίγα λόγια, ἡ ἀνάπτυξη τῆς οὐράνιας μηχανικῆς ἀπὸ τὸν Κέπλερ καί τῆς γήινης μηχανικῆς ἀπὸ τὸν Γαλιλαῖο, πού ἔγιναν τὸν 17ο αἰῶνα, σύντομα ἐνοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ Νεύτωνα. Αὐτὲς οἱ ἐξελίξεις ἀντιπροσωπεύουν μιὰ ἐκπληκτικὴ πρόοδο στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας παρουσιάζονται στά μάτια μας μέ τήν μορφή τοῦ ἐπιστημονικοῦ πιστεῦ. Πράγματι, ἡ ἐπιστήμη, οἱ ἀρχές τῆς ὁποίας μποροῦν «νά διακριθῶν ἤδη κατὰ τὸ δεύτερο μισό τοῦ 16ου αἰῶνα»,¹⁸ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τρία κύρια δόγματα: πρῶτο, τὴν πεποίθηση ὅτι τὰ μαθηματικά «εἶναι ἐνα πρότυπο ἐπιστῆμης πρὸς τὸ ὁποῖο ὅλες οἱ ἄλλες ἐπιστῆμες ὀφείλουν νά προσαρμόζονται», δεύτερο ὅτι ὅλοι «οἱ χῶροι τοῦ εἶναι εἶναι προσιτοί» μέ τὴ μέθοδο τῶν μαθηματικῶν καί τρίτο ὅτι ἡ πραγματικότητα «πού δέν εἶναι προσιτή... εἴτε εἶναι ἄσχετη εἴτε... ἀποτελεῖ ψευδαἰσθηση».¹⁹ Ἔτσι, στήν καινούργια κατάσταση πραγμάτων μόνο ὅ,τι μποροῦσε νά μετρηθεῖ καί νά ἐκφρασθεῖ σάν ποσότητα μποροῦσε νά θεωρηθεῖ ἄξιο ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας· ὅ,τιδήποτε ἄλλο ὑποβιβάζονταν σέ δεύτερη μοῖρα καί ἀποτελοῦσε δευτερεύουσες ιδιότητες. Πράγματι, ὁ διαχωρισμός ἀνάμεσα σέ πρωτεύουσες καί δευτερεύουσες ιδιότητες, οἱ πρῶτες ἀπὸ τίς ὁποῖες θεωρήθηκαν ἀντικειμενικὲς καί οἱ δευτέρες ὑποκειμενικὲς, διαχωρισμός πού ἔγινε ἀπὸ τὸ Γαλιλαῖο καί τὸν Bacon καί πού ἀργότερα ἐξελίχθηκε σέ μιὰ σημαντικὴ ἀρχὴ τοῦ θετικισμοῦ καί τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἀπέτελεσε τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν διάσπαση τοῦ κόσμου σέ δυαδικότητες (ὅπως θεωρία/πρακτικὴ, ὑποκείμενο/ἀντικείμενο, ἀξία/γεγονός), ὅπου ἡ μιὰ διάσταση κυριαρχεῖ πάνω στήν ἄλλη.

γ. Τὸ ὄντολογικὸ στάτους τοῦ σύμπαντος

Χρησιμοποιώντας μιὰν ἔκφραση πού θυμίζει ἀσφαλῶς τὴ σκέψη τοῦ Μάρξ, ὁ Μάξ Βέμπερ εἶπε κάποτε γιὰ τὴ θρησκεία ὅτι γεννᾷ τὴν «θεοδικία τῆς δοκιμασίας».²⁰ Αὐτὸς εἶναι, μέ λίγα λόγια, ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖο ἡ θρησκεία δίνει νόημα καί νομιμότητα στὶς δοκιμασίες τῆς «ἐγκόσμιας» ζωῆς μέ τὴν ὑπόσχεση μιᾶς αἰώνιας σωτηρίας, μεταμορφώνοντάς τες ἔτσι ἀπὸ πηγὴ ἐπανάστασης σέ μέσο πνευματικῆς λύτρωσης. Ἡ ἀναλογία μέ τὴν ἐπιστήμη ταιριάζει τόσο ὥστε νά μπορεῖ κανεὶς νά πεῖ ὅτι ἡ θεοδικία τῆς ἐπιστῆμης αἶρει τὴν

16. Weiler, G., «Kant's Question: What is Man», *Philosophy of the Social Sciences*, τόμ. 10, No 1, March 1980, σ. 2.

17. Volgelin, E., «The Origins of Scientism», *Social Research*, τόμ. 15, 1948, σ. 162.

18. Ibid.

19. Ibid.

20. Παράθεται στό Berger, P., *Invitation to Sociology*, Penguin Books, 1975, σ. 134. Πρβλ.

θεοδικία της δοκιμασίας (ἂν δέν συμπράττει τελικά μ' αὐτήν). Γιατί, ἐνῶ μέχρι τώρα οἱ ἄνθρωποι στρέφονταν πρὸς τὸν Θεό (ἢ μᾶλλον πρὸς τὸ ἀπόλυτο δογματικό μονοπώλιο τοῦ Πάπα νά ἐρμηνεύει τὸν Θεό) σάν τὸν τελικό κριτὴ τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς πραγματικότητας, τώρα ἄρχισαν νά στρέφονται πρὸς τὴν ἐπιστήμη γιὰ νά βροῦν κατανόηση καὶ σωτηρία.²¹ Ἔτσι, ἡ ὑπόσχεση ἐνός γήινου παράδεισου στὸν κόσμον αὐτὸ πῆρε τὴ θέση τῆς ὑπόσχεσης ἐνός αἰώνιου παράδεισου στοῦ ἐπέκεινα. Αὐτὴ ἡ διαδικασία τῆς ἐγκοσμικοποίησης κράτησε αἰῶνες, ἀλλὰ τελικά ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ κατέρρευσε ἀμέσως μετὰ τὴν κατάρρευση τῆς εἰκόνας του. Καὶ ἡ βαθμιαία «ἐκθρόνιση τοῦ Θεοῦ» (καὶ τοῦ ἐπαγωγικοῦ ὀρθολογισμοῦ) συνοδεύονταν ἀπὸ τὴν ἄνοδο τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας (ἐπαγωγικοῦ ἐμπειρισμοῦ).²²

Πρὶν ἀπ' αὐτό, ὁ κόσμος ἦταν μιὰ στατική, καθηλωμένη ὄντοτητα. Χωρὶς κοινωνική ἢ γεωγραφικὴ κινητικότητα, μέ προκαθορισμένες μορφές συναλλαγῆς (σύστημα προτίμησης κατὰ πρεσβεία — κατανομή ρόλων μέ ἀπονομή, κτλ.) καὶ μέ ἓναν φεουδαρχικό τρόπο παραγωγῆς πού ἀπὸ τὴ φύση του ἦταν ἀνίκανος νά βγάλει υπεραξία ἀρκετὴ γιὰ νά δημιουργήσει σταθερὴ συσσώρευση κεφαλαίου — ὅλα αὐτὰ ἔκαναν τελικά ἓναν «κόσμον χωρὶς ἐκπλήξεις».²³ Ἦταν ἓνας κόσμος στὸν ὁποῖο ἀκόμη καὶ «φαινόμενα δέν ἀλλάζουν γιατί... οἱ νόμοι μπορεῖ βασικά νά γίνουν γνωστοί, εἶναι γνωστοί ... (καί) ὅπως ἀκριβῶς κάθε ἄνθρωπος ἔχει τὴ σωστή του θέση μέσα στὴ δομὴ, ἔτσι καὶ κάθε ἄλλο πράγμα».²⁴ Γενικά, ἦταν ἓνας κόσμος δογματικός καὶ ὅλες οἱ διαστάσεις του διέπονταν ἀμετάβλητα ἀπὸ γνώση ἀποδεικτική, δηλ. μὴ-ἀναλυτική, a priori γνώση.

Ἄν χρησιμοποιήσουμε λοιπὸν μεταφορὲς Ποππεριανοῦ στυλ, μέ ρολόγια καὶ σύννεφα,²⁵ γιὰ νά ἀπεικονίσουμε τὴν κατάσταση τοῦ σύμπαντος, μπορούμε εὐστοχα νά υποθέσουμε ὅτι αὐτὸς ὁ κόσμος ἔμοιαζε μέ ρολόγι, πού τοῦ ἔλειπαν ὅμως ἀκόμη ὀρισμένα συστατικά μέρη καὶ ἦταν ἐπομένως σταματημένο, ἢ μᾶλλον δέν εἶχε ἀκόμη κουρδιστεῖ. Ὁ Γαλιλαῖος, ὁ Νεύτωνας καὶ ἄλλοι ἦταν πεπρωμένο νά κάνουν ὅλες ἐκεῖνες τίς πολλαπλές ἐνέργειες πού θά συνδέαν καὶ θά κουρδίζαν τὸ ρολόγι. Μόλις ἔγινε αὐτό, τὸ τίκ-τάκ τοῦ κόσμου ἄρχισε. Ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε νά θεωρεῖ ὅτι τὰ πράγματα ἔχουν μέσα τους τὴ δυνατότητα μεταβολῆς καὶ ὅτι τὰ φαινόμενα παρουσιάζουν ὀρισμένα δυναμικά στοιχεῖα, «ἀλλὰ οἱ νόμοι σύμφωνα μέ τούς ὁποίους μεταβάλλονται δέν ἀλλάζουν».²⁶ Ἔτσι, ἡ Νευτώνεια ἐπανάσταση στὴ φυσική, ἡ ὁποία ἐρμήνευε καὶ προέβλεπε φυσικά γεγονότα καὶ φαινόμενα μέ τούς νόμους τῆς κίνησης, «ἔκανε τούς περισσότερους μελετητές νά ἐνστερνισθοῦν τὴ θέση σύμφωνα μέ τὴν ὁποία τὸ σύμπαν

Marx, K., «On the Jewish Question», *Early Writings*, Penguin, 1975, σσ. 211-257.

21. Galtung, op. cit., σ. 36, πρβλ. Feyerabend, P., *Against Method*, NLB, London, 1975, κεφάλαια 17 καὶ 18.

22. Ibid.

23. Ibid., σ. 34.

24. Ibid., σσ. 35-6· ἡ ὑπογράμμιση εἶναι στοῦ πρωτότυπου.

25. Popper, K., *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Clarendon Press, Oxford, 1971, σσ. 200 κ. ἑξ..

26. Galtung, op. cit., σ. 35· ἡ ὑπογράμμιση εἶναι στοῦ πρωτότυπου.

καί ὅλα τὰ μέρη του ἔμοιαζαν ἀπό φύση τους μέ ρολόγι καί ἦσαν κατ' ἀρχὴν ἐντέλως προβλεπτά». ²⁷ Ἐπιπλέον, φαινόμενα πού φαίνονταν νά εἶναι ἀκαθόριστα, θεωρήθηκαν ὅτι ἀπλῶς δέν εἶχαν ἀκόμη γίνεи κατανοητά καί «ἀναμένονταν μέ τόν καιρό νά ἀποδειχθοῦν καί αὐτά κανονικά καί προβλεπτά». ²⁸ Ἔτσι, ἡ ἀντίληψη γιά τήν ἐπιστήμη ἡ ὁποία ἦταν πεπρωμένο νά ἐπικρατήσῃ καί νά ἀσκήσῃ «γνωστικό μονοπώλιο» (Χάμπερμας) μέχρι τήν ἀνάπτυξη τῆς κβαντικῆς φυσικῆς, μηχανοποίησε τή φύση, ὑποστηρίζοντας ὅτι ὅλα διέπονται ἀπό ντετερμινιστικούς νόμους, ὅτι τό ρολόγι ἔχει κουρδιστεῖ μιά γιά πάντα. Ἐπίσης, σέ ἕναν κόσμο πού εἶχε ἀποδειχθεῖ ὅτι βρισκόταν σέ κίνηση καί ὅτι ἦταν δυναμικός (ἄν καί κατὰ τρόπο ντετερμινιστικό), ὁ δογματισμός ἔγινε δεσμός κι ἐμπόδιο γιά τό νοῦ πού καταπιανόταν μέ τή μελέτη καί κατανόηση αὐτοῦ ἀκριβῶς τοῦ δυναμισμοῦ. Γι' αὐτό καί πετάχτηκε μακρυά καί ἀντικαταστάθηκε μέ τόν α posteriori ἐμπειρισμό (θετικισμό), ὁ ὁποῖος ἀναφερόταν σέ «μιάν ἀμετάβλητη πραγματικότητα, αὐτήν τήν ἐμπειρική πραγματικότητα». ²⁹ Μ' ἄλλα λόγια, ἡ πραγματικότητα, ἀπό τή στιγμή πού ἀποκαλύφθηκε σέ μᾶς μέσω τῶν αἰσθήσεών μας, θά παρέμενε ἀμετάβλητη μιά γιά πάντα.

Μέ τό νά ἔχει, κατ' αὐτόν τόν τρόπο, καθοριστεῖ ἡ πραγματικότητα, δέν ὑπῆρχε πιά κανένα ἐνδιαφέρον γιά ἰδέες ὑπερβατικότητας, κανένας λόγος γιά ἀναζήτηση νοήματος πίσω ἀπό τήν πραγματικότητα. Τό ἐπιστημονικό ἦθος πού διαμορφωνόταν τότε ταυτίστηκε μέ τή θετικιστική θεώρηση τῆς γνώσης καί τῆς ἀλήθειας, μ' ἄλλα λόγια συγκέντρωσε ξεκάθαρα τό ἐνδιαφέρον του στήν ἔννοια τῆς παρατηρήσιμης συμπεριφορᾶς καί τῶν παρατηρήσιμων φαινομένων.

Ἀποτελεσμα ὅλων αὐτῶν ἦταν ὅτι «τό δεδομένο ἔγινε βασιλιάς» ³⁰ καί ἡ πραγματικότητα καί ἡ γνώση ἀπλῶς ἐξισώθηκαν μέ τό σύνολο αὐτῶν πού μπορούσαν νά περιγραφθοῦν ἐπαγωγικά ἀπό τίς ἐμπειρικές παρατηρήσεις συμβάντων καί γεγονότων. ³¹ Πράγματι, φτάσαμε στό σημεῖο κανένα εἶδος γνώσης νά μὴ θεωρεῖται ἀσφαλές — σέ περίπτωση πού συζητιόταν κάν — ἄν δέν ταυτιζόταν μέ τήν ἴδια τήν ἐπιστήμη ἢ τήν ἐπιστημονική δραστηριότητα. Μέ λίγα λόγια, ἡ ἐπιστήμη δέν μπορούσε πλέον νά θεωρηθεῖ «σάν μιὰ μορφή δυνατῆς γνώσης, ἀλλά μᾶλλον πρέπει ἐμεῖς νά ταυτίσουμε γνώση καί ἐπιστήμη». ³²

Αὐτά πού εἶπαμε σ' αὐτό τό τελευταῖο τμήμα συνοψίζου: ὅτι οἱ κατακλυσμικές μεταβολές στήν ὕλική ὑποδομή τοῦ κόσμου ἔκαναν ἀνατροφοδότηση καί δημιούργησαν διαλεκτικά μιὰ καινούργια ἀντίληψη γιά τόν κόσμο. Ἐχουμε ἤδη ἀναφέρει πῶς ἡ στροφή πού ὁ Κοπέρνικος ἐπέφερε στήν Ἀστρονομία ἀπέσπασε ἀπό τόν ἄνθρωπο τό φωτιστέφανό του, καί ἐπίσης πῶς ἐπέβαλε σέ μιάν εἰκόνα ἀμετάβλητης πραγματικότητας, πού συνδεόταν μέ τόν Θεό, νά

27. Almond, G. καί Genco, S., «Clouds, Clocks and the Study of Politics», *WP*, τόμ. 29, 1976-77, σ. 490.

28. Ibid.

29. Galtung, op. cit., σ. 37· ἡ ὑπογράμμιση εἶναι στό πρωτότυπο.

30. Ibid.

31. Hallowell, J. H., «Politics and Ethics», op. cit., σ. 644· Bernstein, R. J., *The Restructuring of Social and Political Theory*, op. cit., σ. 90.

32. Habermas, παρατίθεται στό Bernstein, op. cit., σ. 190.

παραιτηθεί και να παραχωρήσει τη θέση της σε μίαν άλλη, συνδεόμενη με την επιστήμη και την επιστημονική μέθοδο. Κατά συνέπεια, ο άνθρωπος απομακρύνθηκε ακόμη περισσότερο από τον Θεό, ή μάλλον έγινε το αντίστροφο, πράγμα που, έστω και πολύ αργότερα, συνέλαβε ο Δαρβίνος όταν διαβεβαίωνε ότι στο κάτω της γραφής ο άνθρωπος δεν είναι λίγο πιο κάτω από τους αγγέλους αλλά λίγο πιο πάνω από τα ζώα. Τώρα, η διαφορά σ' αυτή την καινούργια αντίληψη μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: ενώ μέχρι τώρα τίποτα δεν μπορούσε να κινηθεί ή να μεταβληθεί, ακριβώς όπως κι η γη δεν μπορούσε, τώρα τα πράγματα μεταβάλλονται και κινούνται, αλλά σύμφωνα με νόμους αμετάβλητους.³³

ΜΕΡΟΣ II

Η ΘΕΤΙΚΙΣΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ

α. Προλεγόμενα

1. 'Ορθολογισμός και 'Εμπειρισμός

"Όλη η μέχρι τώρα ιστορία της φιλοσοφίας είναι μιά ιστορία συνεχούς πάλης ανάμεσα στους ορθολογιστές και τους εμπειριστές, στην όποια ο ελάχιστος «παρονομαστής», καλυπτόμενος από τις δύο αυτές κατηγορίες, είναι ίσως, *mutatis mutandis*, οι επιστημολογικές κατηγορίες του 'Ιδεαλισμού και του 'Υλισμού, αντίστοιχα. 'Αν η επιστημολογία, ή θεωρία της γνώσης, μπορεί να όρισθεί σαν «Πώς γνωρίζουμε αυτό που ξέρουμε», τότε για τους όρθολογιστές από τη μιά μεριά ή λογική είναι πάντοτε κι ήταν ανέκαθεν ο καθοριστικός παράγοντας στην απόκτηση γνώσης, ενώ η εμπειρία παίζει ελάχιστο ρόλο, κι από την άλλη μεριά οι εμπειριστές υποστηρίζουν ότι η εμπειρία είναι το *où οὐκ ἔνεν* στην απόκτηση γνώσης, ενώ η λογική εκτελεί μόνο αμελητέα λειτουργία.³⁴ 'Επιπλέον, αυτός ο πόλεμος αμοιβαίου αποκλεισμού ανάμεσα στη λογική και την εμπειρία φαίνεται να έχει θεσμοποιηθεί και στη διχοτομία ανάμεσα στις *αναλυτικές* και *συνθετικές* προτάσεις ή δηλώσεις, διχοτομία κατά την όποια η αναλυτική πρόταση θεωρείται σαν «λογική», ανεξάρτητη από την εμπειρία και άπαγωγική, ενώ η συνθετική πρόταση είναι εμπειρική, έχουσα σχέση με τα πράγματα, βασιζόμενη στα δεδομένα των αισθήσεων και άμοιρη κάθε λογικής αναγκαιότητας (και επαγωγικής).³⁵

"Όσον αφορά στις επιπτώσεις αυτής της διαμάχης στο χώρο της επιστήμης, ή ασφάλεια της γνώσης θά εξαρτιόταν από συνθετικές και/ή αναλυτικές

33. Galtung, *op. cit.*, σ. 49.

34. Rand, A., *Introduction to Objectivist Epistemology*, New American Library, 1967, σ. 151.

35. Πρβλ. Ayer, A. J. (έκδ.), *Logical Positivism*, 1969: υπάρχει επίσης ένα τρίτο σύνολο προτάσεων που χαρακτηρίζονται «χωρίς νόημα», όπως ή ποίηση και ή μεταφυσική.

προτάσεις, οἱ ὁποῖες ἔπρεπε νά εἶναι ἔγκυρες μέ τήν ἔννοια ὅτι θά ἔπρεπε νά εἶναι λογικά ὀρθές καί /ἢ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐπαληθεύσιμες ἢ διαψεύσιμες ἐμπειρικά. Ἔτσι, ἀρχίζοντας μέ τή γενική ἐξίσωση³⁶:

$$(\text{ὑποκείμενο}) = (\text{ἀντικείμενο}) = \text{γνώση}$$

μποροῦμε νά συναγάγουμε δύο παραλλαγές:

$$(\alpha) (\text{ἀντικείμενο}) \neq \text{γνώση}$$

$$(\beta) (\text{ὑποκείμενο}) = \text{γνώση}$$

ἀπό τίς ὁποῖες ἡ πρώτη εἶναι γνωστή σάν ἐμπειρισμός καί ἡ δευτέρα σάν ὀρθολογισμός. Φυσικά, αὐτές οἱ δύο ἐπιστημολογικές μεταβλητές τῆς γενικῆς σταθερᾶς χρησιμοποιοῦνται ἐδῶ στήν ἀκραία «ἰδεατή-τυπική» μορφή καί δέν συναντιῶνται ποτέ καθ' ἑαυτές, ὥστόσο ὁμως τονίζουν τή δυνατή τάση ἡ κατεύθυνση στήν ὁποία ὁδηγοῦν. Ἐπίσης, θά πρέπει νά προστεθεῖ ὅτι, ἀνάλογα μέ τό βαθμό τῆς ἐξάλειψης ἑνός ἀπό τά δύο μέρη τῆς ἐξίσωσης καί ἀνάλογα μέ τό ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, μποροῦμε νά καταλήξουμε σέ ἄλλες ὑποκατηγορίες αὐτῶν τῶν μεταβλητῶν. Π.χ., ὁ ὀρθολογισμός μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ σάν φορμαλισμός στούς ἀπόλυτα μὴ-ἐμπειρικούς κλάδους τῆς λογικῆς καί τῶν καθαρῶν μαθηματικῶν καθῶς ἐπίσης καί στή θεωρία τῶν παιγνιδιῶν πού στηρίζεται στά μαθηματικά. Κατά παρόμοιο τρόπο, δηλ. ἂν περάσουμε στήν ὀπτική γωνία τήν ἀντίθετη πρὸς τόν ὀρθολογισμό, δηλ. στόν ἐμπειρισμό, μποροῦν νά ἐξαχθοῦν ὁρισμένες ὑποκατηγορίες, ὅπως τό κλασικό μοντέλο τοῦ ἐμπειρισμοῦ (τοῦ Βακόνειου-Νευτώνειου εἶδους), ὁ λογικός θετικισμός /λογικός ἐμπειρισμός (ὅροι μέ σημασίες πού συμπίπτουν σέ μεγάλο βαθμό),³⁷ ἀκόμη καί ἡ Ποππεριανή παραλλαγή τοῦ θετικισμοῦ, ὁ «κριτικός ὀρθολογισμός». Αὐτή ἡ τελευταία παρατήρηση ἴσως νά φαίνεται ἀντιφατική, δεδομένου ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Πόππερ ἰσχυρίζεται ὅτι δέν εἶναι θετικιστής,³⁸ ἀλλά μᾶς φαίνεται πειστική ἡ κριτική πού ἄσκησαν στόν Πόππερ οἱ φιλόσοφοι τῆς ἐπιστήμης τῆς Σχολῆς τῆς Φρανκφούρτης, Feyerabend καί ἄλλοι.³⁹ Πιο συγκεκριμένα, ὁ κριτικός ὀρθολογισμός τοῦ Πόππερ, παρόλο πού εἶναι «ἡ πιο φιλελεύθερη θετικιστική μεθοδολογία πού ὑπάρχει σήμερα»,⁴⁰ παραμένει θετικιστικός. Π.χ., ὅταν ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ γνώση εἶναι ἀντικειμενική καί αὐτόνομη

36. Αὐτό ἀποτελεῖ μιά ἐλαφρά τροποποιημένη μορφή ἑνός ἐπιχειρήματος πού βρίσκεται στό Castells, M. καί Emilio De Ipolo, «Epistemological Practice and the Social Sciences», *Economy and Society*, τόμ. 5, 1976, σσ. 121-22.

37. Πρβλ. Ayer, A. J., op. cit., Radnitzky, G., *Contemporary Schools of Metascience*, Academi Forlaget, Goteborg, Sweden, 1970.

38. «Reason or Revolution», στό Adey, G. and Frisby, D., *The Positivist Dispute in German Sociology*, op. cit., σσ. 288-300.

39. Feyerabend, P., op. cit., σ. 175. Βλ. ἐπίσης *The Positivist Dispute*, op. cit., Radnitzky, G., *Contemporary Schools of Metascience*, op. cit., σ. 171.

40. Feyerabend, P., *Against Method*, op. cit., σ. 171.

(στόν κόσμο ΙΙΙ) κατά τό ότι υπάρχει ανεξάρτητα από τόν παρατηρητή (κόσμο ΙΙ) ή, γιά νά επαναλάβουμε τά ίδια του τά λόγια, όταν είναι «γνώση χωρίς γνωρίζον υποκείμενο»,⁴¹ αυτό εντάσσεται αναμφίβολα στήν πρώτη παραλλαγή πού φτιάξαμε πιά πάνω.

Επιπλέον, θά πρέπει νά σημειωθεί ότι υπάρχουν ὄχι μόνο υποκατηγορίες ή υπο-παραλλαγές μέσα στά πλαίσια κάθε μιᾶς ἀπό τίς δύο βασικές παραλλαγές, ἀλλά ἐπίσης καί υπο-παραλλαγές οἱ ὁποῖες *εἰσέρχονται* καί στίς δύο βασικές παραλλαγές, δηλαδή πολλά χαρακτηριστικά τοῦ μοντέρνου θετικισμοῦ ἐνσωματώνουν στοιχεῖα τόσο τοῦ ἐμπειρισμοῦ ὅσο καί τοῦ ὀρθολογισμοῦ.⁴² Ὁ κριτικός ὀρθολογισμός τοῦ Πόππερ καί ὁ λογικός θετικισμός τοῦ λεγόμενου Κύκλου τῆς Βιέννης τῶν Carnap, Neurath κ.ἄ. ἀποτελοῦν καλὰ σχετικά παραδείγματα. Οἱ τελευταῖοι ἰδιαίτερα ἔχουν ἀσχοληθεῖ μέ τή λογική ἀνάλυση ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν καί προτάσεων καί ὄχι μέ τήν ἔρευνα τῶν ἐπιστημολογικῶν ριζῶν τῆς ἐπιστήμης, τίς ὁποῖες θεωροῦσαν ὀρθές ἐξαρχῆς.

2. Ἡ θετικιστική φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης: Κριτήρια καί κανόνες ὀριοθέτησης

Στή μελέτη μας αὐτή ἔχουμε ἤδη θίξει, ἂν καί σιωπηρά, ὀρισμένα θέματα τῆς θετικιστικῆς ἐπιστημολογίας-μεθοδολογίας τῆς ἐπιστήμης, ὅπως καθοριστικότητα, ὀρθολογιστικότητα κτλ. Δέν ἔχουμε ὅμως ἐπιχειρήσει νά δηλώσουμε ἀνοιχτά τί εἶναι θετικισμός ἢ πῶς μπορεῖ νά ὀριστεῖ κατά τρόπο πειστικό, κι αὐτό γιά τόν ἀπλό λόγο ότι δέν ὑπάρχει γενικά ἀποδεκτός ὀρισμός τοῦ περιεχομένου τοῦ ὅρου. Αὐτό φυσικά δέν ἐκπλήσσει, δεδομένου ότι ὁ θετικισμός δέν ἀποτελεῖ στατική ὄντοτητα ἀλλά ἀντίθετα ἐξελίσσεται δυναμικά καί παίρνει διαφορετικές μορφές στίς διάφορες φάσεις τῆς ζωῆς του, πρᾶγμα πού ἀντανακλᾷ ἀσφαλῶς τό μεταβαλλόμενο γενικό ἱστορικό πλαίσιο.⁴³

Ἐχοντας αὐτά ὑπόψη, μποροῦμε ὥστόσο νά συνοψίσουμε σέ μιᾶ σειρά μεθοδολογικῶν κανόνων τά συστατικά στοιχεῖα/θέματα τοῦ θετικισμοῦ. Σύμφωνα μέ τόν Χάμπερμας:⁴⁴

1) «Κάθε γνώση πρέπει νά ἀποδειχθεῖ μέσω τῆς *βεβαιότητας* τῶν *αἰσθήσεων* πού παρέχει ἡ συστηματική παρατήρηση, βεβαιότητα ἢ ὁποία ἐξασφαλίζει τήν δι-ὑποκειμενικότητα»·

2) «ἡ *μεθοδική βεβαιότητα* εἶναι ἀκριβῶς ὅσο σπουδαία εἶναι καί ἡ βεβαιότητα τῶν αἰσθήσεων... τήν ἀξιολογία τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ἐγγυᾶται ἡ ἐνότητα τῆς μεθόδου»·

3) «τὴν ἀκρίβεια τῆς γνώσης μας ἐγγυᾶται μόνο ἡ λογικά πειστική κατασκευή θεωριῶν, οἱ ὁποῖες ἐπιτρέπουν τή συναγωγή ὑποθέσεων πού ἔχουν τή μορφή νόμων»·

41. «Epistemology without a Knowing Subject» (κεφ. 3) in *Objective Knowledge*, op. cit., ἐπίσης κεφ. 4.

42. Πρβλ. *The Positivist Dispute...*, op. cit., σ. xi.

43. *Ibid.*, σ. x.

44. Habermas, J., *Knowledge and Human Interest*, Boston, 1971, σσ. 74-77· ἡ ὑπογράμμιση εἶναι στό πρωτότυπο.

4) «ἡ γνώση πού ἀποκτᾷ ἡ ἐπιστήμη πρέπει νά μπεῖ σέ χρήση τεχνικά... Ἡ ἐπιστήμη καθιστᾷ ἐφικτὴ τὴν ἄσκηση ἐλέγχου πάνω σέ διαδικασίες τόσο τῆς φύσης ὅσο καὶ τῆς κοινωνίας... ἡ δύναμη τοῦ ἐλέγχου πάνω στὴ φύση καὶ τὴν κοινωνία μπορεῖ νά πολλαπλασιαστεῖ μόνο ἂν ἀκολουθήσουμε ὀρθολογιστικές ἀρχές — ὄχι μέ τὴν τυφλὴ ἐπέκταση τῆς ἐμπειρικῆς ἔρευνας, ἀλλὰ μέ τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἐνοποίηση τῶν θεωριῶν».

5) «ἡ γνώση μας εἶναι καταρχὴν *ἀνολοκλήρωτη καὶ σχετική*, ἐξαιτίας τῆς ἐπιστημονικῆς τῆς προέλευσης».

Ἐπιπλέον, αὐτὰ τὰ θέματα δέχτηκαν κι ἄλλη ἐπεξεργασία καὶ ἀναθεωρήθηκαν ἀπὸ τὸν λογικὸ θετικισμό καὶ τὸν λογικὸ ἐμπειρισμὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Σύμφωνα μέ τὸν Radnitzky,⁴⁵ οἱ παρακάτω εἶναι μερικές ἀπὸ τίς διαφορετικές ἀρχές πού χαρακτηρίζουν τὸν μοντέρνο θετικισμό:

1) Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνοποιημένης ἐπιστήμης: ὅλοι οἱ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι θὰ πρέπει νά ἀποτελοῦν μέρος μιᾶς βασικῆς ἐπιστήμης». Μέ ἄλλα λόγια, αὐτό εἶναι τὸ αἶτημα ἢ τὸ ιδεῶδες τοῦ μεθοδολογικοῦ *μονισμού*: ἐνῶ τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας εἶναι πολυάριθμα, ἡ βασικὴ μεθοδολογία θὰ πρέπει νά εἶναι ἡ ἴδια. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ πιὸ γενικευμένη παραλλαγή τοῦ δευτέρου κανόνα πού εἶδαμε πιὸ πάνω.

2) Φυσικισμός (Physicalism): «Ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐπιστημονικοὺς κλάδους πού ὑπάρχουν σήμερα, ἡ φυσικὴ βρίσκεται πιὸ κοντὰ στοῖς ιδεῶδες». Μέ ἄλλα λόγια, οἱ ἀκριβεῖς ἐπιστήμες, καὶ ἰδιαίτερα ἡ μαθηματικὴ φυσικὴ, ἀποτελοῦν τὸ πρότυπο γιὰ τίς ἄλλες ἐπιστήμες.

3) Ἀρχὴ τῆς ἀναγωγιμότητας σέ μιὰ ιδεώδη λογικὴ γλώσσα: «Ἄλλοι ἐπιστημονικοὶ κλάδοι μποροῦν νά ἀναχθοῦν στὴ φυσικὴ, ἂν πάρουμε μιὰ γλώσσα εἰδικὰ κατασκευασμένη γιὰ μιὰν ἰδανικευμένη φυσικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴν κάνουμε κοινὴ γλώσσα γιὰ ὅλους τοὺς κλάδους πού ἔχουν ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα, καὶ ἂν πάρουμε τίς ἔννοιες τῆς φυσικῆς καὶ τίς κάνουμε θεμελιώδεις ἔννοιες τῆς ιδεώδους ἐνοποιημένης ἐπιστήμης». Ἐπίσης, «ἡ ιδεώδης φυσικὴ νοεῖται σάν ἓνα ἀπαγωγικὸ σύστημα... στοῖς ὁποῖο οἱ πληροφορίες τῶν φορέων πληροφοριῶν (προτάσεων κτλ.) συμπυκνώνονται σέ λίγα συστατικά στοιχεῖα (ἀξιώματα), σέ ἓναν πυρήνα». Ἐτσι, δημιουργεῖται τὸ ιδεῶδες τῶν ὑποθετικῶν-ἀπαγωγικῶν συστημάτων γνώσης.

3. Τὰ ἐπιστημολογικὰ προβλήματα τῆς θετικιστικῆς φιλοσοφίας τῆς ἐπιστήμης

Κάθε θετικισμός-ἐμπειρισμός, ὁποιαδήποτε μορφή κι ἂν παίρνει, ἀρέσκειται στὴν ιδέα ὅτι ὁ κόσμος μπορεῖ νά γίνῃ γνωστός μέ τὴν παρατήρηση. Ὁ ἀπώτερος σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νά ἐκφράσει μέ γενικοὺς ὅρους τίς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες γεγονότα συμβαίνουν στὸν κόσμο. Αὐτὲς οἱ συνθήκες θὰ χρησιμοποιηθοῦν μέ τὴ σειρά τους σάν βάσεις γιὰ ἐξήγηση καὶ πρόβλεψη. Αὐτὴ ἡ συλλογιστικὴ ἄλυσσις εἶναι, φυσικά, τὸ γνωστὸ ἐκείνο ρητό τοῦ Comte γιὰ τὸν ἀπώτερο σκοπὸ τῆς ἐπιστήμης: *Savoir pour prévoir*, γνώση μέ σκοπὸ τὴν πρόγνωση. Ἐπιπλέον, οἱ ἔννοιες, προτάσεις καὶ νόμοι

45. Radnitzky, op. cit., σ. xvi.

των εμπειρικών επιστημών διαφέρουν από τις δηλώσεις και περιγραφές του κόσμου του είδους που συναντάει κανείς στη μεταφυσική και στην ποίηση, γιατί προσαρμόζονται προς τόν παρατηρούμενο κόσμο, σύμφωνα με την εξυπακουόμενη αρχή ότι η γνώση υπάρχει στα ίδια τα γεγονότα. Επίσης, οι επιστημονικές δηλώσεις ή προτάσεις πρέπει να είναι ευπρόσβλητες από την κριτική και πρέπει να δοκιμάζονται με εμπειρικές μαρτυρίες. Έτσι, η βάση του θετικισμού-εμπειρισμού είναι η «θεωρία των μαρτυριών», σύμφωνα με την οποία η δραστηριότητα της επιστήμης συνίσταται πρώτα στη συλλογή και ύστερα στην ανάλυση της «αντικειμενικής» πληροφορίας που προ-υπάρχει στον κόσμο. Στο βαθμό που οι επιστημονικές αυτές αρχές έχουν μιάν αντικειμενική βάση στην εμπειρία των αισθήσεων, μπορούν να ισχύουν ανεξάρτητα από χρόνο, χώρο, υποκείμενο και περιστάσεις. Με άλλα λόγια, αυτό σημαίνει ότι ένα χαρακτηριστικό του θετικισμού είναι η πεποίθηση ότι είναι δυνατό να καταλήξουμε στην ίδια κατανόηση κοινωνικών φαινομένων ανεξάρτητα από το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο και από την κοινωνική τοποθέτηση του παρατηρητή μέσα σ' αυτό το πλαίσιο.

Απ' αυτή την άποψη, το κύριο καθήκον αυτής της θεωρίας της γνώσης συνίσταται στο να τηρήσει την αρχή ότι οι γενικεύσεις που κάνουμε για τόν κόσμο είναι αξιόπιστες αν, και μόνον αν, κατασκευάζονται από, ή δοκιμάζονται με, την ακατέργαστη ύλη που παρέχει η εμπειρία. Κατά συνέπεια, υποστηρίζεται ότι με την αντίληψη αντιλαμβανόμαστε κάτι το «δεδομένο», κάτι που δεν έχει ακόμη μολυνθεί από τό λόγο και τις κρίσεις που η ιστορική μας συνείδηση μάς έχει δημιουργήσει. Τά «δεδομένα» είναι τά γεγονότα του εξωτερικού κόσμου, τά οποία αντιλαμβανόμαστε άμεσα. Αυτό που ύπονοείται πάλι εδώ είναι ότι τό ανθρώπινο μυαλό μπορεί να αντιληφθεί ίδια πράγματα κατά τόν ίδιο τρόπο ανεξάρτητα από χρόνο και χώρο. Γι' αυτό και η γνώση που προέρχεται από την παρατήρηση θεωρείται ότι έχει μιάν «αντικειμενικότητα» ή όποια ανήκει αποκλειστικά σ' αυτόν τόν τρόπο έρευνας. Από τή στιγμή που τά γεγονότα/δεδομένα καταγράφονται, οργανώνονται σέ ένα πινάκα μαρτυριών που συνδυάζει τίς διαστάσεις και αξίες που αντιστοιχούν σέ κάθε «αναλυτική μονάδα» του πραγματικού αντικειμένου της έρευνας.⁴⁶ Έπομένως, μέ τό που καταγράφονται, αυτά τά δεδομένα/γεγονότα μεταμορφώνονται σέ μαρτυρίες, από τίς όποιες, και μέ μιά σειρά λογικών λειτουργιών, σχηματίζεται ή έννοια. Διάφορες τέτοιες μονάδες μαρτυριών, που έχουν αποκτηθεί κατ' αυτόν τόν τρόπο, εκφράζονται μέ αντίστοιχες έννοιες, οι όποιες συνδέονται ή μιά μέ τήν άλλη κατά συμπερασμό (λογικές λειτουργίες) και δημιουργούν έτσι τούς νόμους.

Αυτή είναι λοιπόν ή διαδικασία της επιστημονικής έρευνας μέσα στά πλαίσια αυτής της φιλοσοφίας της επιστήμης, ή όποια αντιμετωπίζει αυτό που χαρακτηρίσαμε πίο πάνω σάν τό κεντρικό έρώτημα της επιστημολογίας, δηλ. «πώς γνωρίζουμε αυτό που ξέρουμε;». Από τήν άποψη της μεθοδολογίας, εκείνο που πρέπει να σημειώσουμε εδώ είναι ή κυριαρχία του παρατηρου-

μένου ἀντικειμένου (τοῦ γεγονότος) σέ σχέση πρός τή θεωρία. Αὐτό συνεπάγεται, ἐπιστημολογικά, τά ἑξῆς:

α) Τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἄμεσα προσιτά στή συνείδηση στήν ἀρχική τους, τήν «καθαρή» τους, κατάσταση. Κατά συνέπεια, ἡ συνείδηση θεωρεῖται παθητικός ἀποδέκτης τέτοιων γεγονότων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἔτσι ὥπως αὐτά παρατηροῦνται. Ἔτσι,

β) Ἡ συνείδηση εἶναι ὄντοτητα ἀνιστορική· πράγμα πού σημαίνει ὅτι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τό ἀνθρώπινο μυαλό ἀντιλαμβάνεται τόν κόσμο παραμένει ἀμετάβλητος ἀπό τή μιᾶ ἱστορική ἐποχή στήν ἄλλη κι ἀπό τή μιᾶ κοινωνία στήν ἄλλη, καί ὅτι ὑπάρχει μιᾶ μόνο δι-ιστορική *κοσμοθεωρία* (Dilthey, Mannheim) ἢ παράδειγμα (Kuhn).

γ) Ὑπάρχει ἀλήθεια καθολικά ἰσχυρή, ἀνιστορική· ἀπό τή στιγμή πού ἡ συνείδηση ἡ ὁ νοῦς δέχεται καθαρά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἀνεξάρτητα ἀπό χρόνο, χῶρο κτλ., ὅλοι οἱ ἰσχυρισμοί τελικῆς καί ἀπόλυτης γνώσης εἶναι ἐγ-γυημένοι.

β. Ἡ Μπεχαβιορική μέθοδος στή μελέτη τῆς πολιτικῆς

1. Οἱ Κοινωνικές Ἐπιστῆμες: Μιά ἀποψη

Τά ἐκπληκτικά τεχνικά ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ἡ ἱκανότητά τους νά διακρίνουν ὀργανωμένες μορφές συμπεριφορᾶς, νά ἀνακαλύπτουν κανονικότητες καί τελικά νόμους στά φυσικά φαινόμενα, δέν ἄργησαν νά γίνουν ἀποδεκτά ἀπό τοὺς κοινωνικούς φιλοσόφους, οἱ ὅποιοι ἀνυπομονοῦσαν νά προσδιορίσουν τίς δυνάμεις πού διαμορφώνουν τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά καί νά περιγράψουν καί ἐξηγήσουν τίς πηγές τάξης καί σύγκρουσης στὸν κοινωνικό κόσμο. Ἐκ τῶν ὑστέρων τουλάχιστο, φαίνεται ἀναπόφευκτο ὅτι στοχαστές σάν τόν Χόμπς, τόν Χιούμ κ.ἄ. θά ἐπέμεναν ὅτι ἡ ἐπιστημονική μέθοδος ἔπρεπε νά ἐφαρμοστεῖ στή μελέτη τοῦ ἀνθρώπου,⁴⁷ καί μόνο γιὰ τό λόγο ὅτι αὐτή ἡ μέθοδος φαινόταν νά παρέχει προβλεψιμότητα, βεβαιότητα καί ἀσφάλεια.⁴⁸ Κατά συνέπεια, ἡ ἀρχή τῆς καθοριστικότητας (ἡ ἀρχή τῆς αἰτίας καί τοῦ ἀποτελέσματος), ἡ ὁποία ξεκινοῦσε ἀπό τήν πίστη ὅτι τό σύμπαν ἀποτελεῖ ἓνα λογικό ὅλο μέ τήν ἔννοια ὅτι «κάθε συμβάν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στό προηγούμενο του κατὰ τρόπο ἐντελῶς ὀριστικό, ἀποτελώντας παράδειγμα γενικῶν ἀρχῶν»,⁴⁹ αὐτή ἡ ἀρχή τῆς καθοριστικότητας μεταφέρθηκε στό κοινωνικό περιβάλλον.

Ἐπὶ πλέον, ὑποστηρίχθηκε ἀκόμη ὅτι, παρόλο πού οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες εἶχαν ξεπεράσει τίς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες, οἱ τελευταῖες δέν εἶχαν παρὰ νά ἀκολουθήσουν τίς μεθόδους τῶν πρώτων γιὰ νά τίς φθάσουν. Πράγματι, ὑποστηρίχθηκε ὅτι ἡ ἄνιση ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν καί τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἡ σχετικὴ ἀνωριμότητα τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου σέ σύγκριση μέ

47. «Hume's Contribution to Behavioural Science», op. cit., σ. 154.

48. «Politics and Ethics», op. cit., σ. 643.

49. Ibid.

τίς επιστήμες της φύσης, δέν ήταν παρά μιά ποσοτική διαφορά ανάμεσα στα δύο είδη επιστημών, διαφορά πού μπορούσε νά γεφυρωθεῖ μέ μερικά «δισεκατομμύρια ἀνθρωποῦρες ἀδιάπτωτης, πειθαρχικῆς καί συσσωρευτικῆς ἐργασίας».⁵⁰ Ἐπίσης, τό γεγονός ὅτι οἱ κοινωνικές επιστήμες εἶχαν παραμείνει παιδικές γιά τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα ὀφειλόταν στήν ἀνικανότητά τους νά ἐγκληματίζουν: μ' ἄλλα λόγια, ἡ βαθμιαία ἐξέλιξη πού εἶχαν στήν ἄμιλλά τους μέ τίς φυσικές επιστήμες καί στήν «ἀπελευθέρωσή» τους ἀπό τόν ὀπισθοδρομικό χῶρο τῆς φιλοσοφίας παραήταν βαθμιαία — βῆμα χελώνας — πρᾶγμα πού φυσικά ἐμπόδισε τήν πρόοδό τους πρὸς τόν «ἄνθρωπο πού μπορεῖ νά γίνεи γνωστός ἀπό τήν ἐπιστήμη», ἐνῶ, ἀπό τή μεριά τους, οἱ φυσικές επιστήμες μέ μιά σειρά τολημῶν ἐπαναστατικῶν *salto mortale* ἀπὸ τόν 16ο μέχρι τόν 17ο αἰ. πῆραν ὀριστικό διαζύγιο ἀπὸ τή φιλοσοφία, πρᾶγμα πού ἐπιτάχυνε τὰ γιγάντια βήματα πού ἔκαναν ἀπὸ τότε. Κατά συνέπεια, ἐφόσον οἱ κοινωνικές επιστήμες δέν εἶχαν νά ἐπιδείξουν τέτοιες ἐπαναστάσεις ταυτόχρονα μέ τίς φυσικές επιστήμες, τό γεγονός ὅτι δέν εἶχαν νά ἐπιδείξουν καί ἀνάλογη πρόοδο θεωρήθηκε ἀποτέλεσμα τοῦ ὅτι εἶχαν παραμείνει αἰχμάλωτες τῶν σκοτεινῶν αἰώνων τοῦ Κοντιανοῦ σχήματος τῶν σταδίων ἐξέλιξης τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ὅτι εἶχαν δηλ. καθυστερήσει στό θεολογικό, τό μεταφυσικό καί τό φιλοσοφικό στάδιο, καί μόλις τότε ἔμπαιναν στό θετικιστικό στάδιο. Ἐτσι, ἂν δέν εἶχε παρουσιαστῇ ἓνας Νεύτωνας στίς κοινωνικές επιστήμες γιά νά ἀναφωνήσῃ τό δικό του *εἴρηκα*, αὐτό ὀφειλόταν μόνο στό γεγονός ὅτι δέν εἶχαν ἀκόμη βρεθεῖ οὔτε κι ἓνας Κέπλερ ἢ ἓνας Γαλιλαῖος, παρόλο πού, φυσικά, διαμορφώνονταν τότε οἱ συνθήκες μέσα στίς ὁποῖες μποροῦν νά φανοῦν τέτοιες ἰδιοφυΐες, στό βαθμό πού οἱ κοινωνικές επιστήμες ἀπέβαλλαν τόν φιλοσοφικο-ἱστορικό τους πέπλο καί γίνονταν θετικιστικές. Γενικά, ἐκεῖνο πού χρειάζονταν οἱ κοινωνικές επιστήμες ἦταν νά ἐγκληματίζονταν διανοητικά τό *οὐ οὐκ ἄνευ* γιά ν' ἀφήσει κανεῖς πίσω του τήν παιδική ἡλικία.

Αὕτη εἶναι, σέ γενικές γραμμές, ἡ εἰκόνα πού οἱ κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες εἶχαν γιά τίς επιστήμες τους. Κι αὕτη ἡ ἀντίληψη ἐνισχυόταν ἀπ' αὐτά πού συνέβαιναν στή φιλοσοφία, καί ἰδιαίτερα στή φιλοσοφία τῆς ἐπιστήμης, ὅπου ἡ θετική ἐπιστημολογία εἶχε γίνει ἓνα «φυσιολογικό» παράδειγμα. Στίς ἴδιες τίς κοινωνικές επιστήμες, ἡ οἰκονομία καί ἡ ψυχολογία ἦσαν οἱ κλάδοι πού ἔδιναν τό ρυθμό στοὺς ὑπόλοιπους, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς πολιτικῆς ἔρευνας. Ὁρμητικά κι ἀδίσταχτα πῆραν στά χέρια τους τοὺς κανόνες τῆς ἐπιστήμης καί ξεκίνησαν νά «ἀνακαλύψουν» τόν ἄνθρωπο. Ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅμως, ἀντὶ νά ἀνακαλύψουν τόν ἄνθρωπο, αὐτοὶ οἱ δύο πρόδρομοι τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων κατόρθωσαν τελικά τουλάχιστον δύο πρᾶγματα: πρῶτο, διαμελίσανε τόν ἄνθρωπο σέ διαφορετικούς ἐπιστημονικούς κλάδους, ὅπως εἶναι χωρισμένα τὰ πανεπιστήμια, δηλ. σέ *homo economicus* καί *homo psychologicus* καί, δεῦτερο, μέ βάση αὐτόν τόν χωρισμό, μετατρέψανε τόν ἄνθρωπο, στήν καλύτερη περίπτωση, σέ «ἐμπορο» (Ἰ. Ἀδάμ Σμῖθ) καί, ἀπὸ τήν ἄποψη τῆς ψυχολογίας, σέ «ἀνίσχυρο κέντρο ἀντιδράσεων πρὸς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς».⁵¹

50. Merton, R., *Social Theory and Social Structure*. Glencoe, The Free Press, 1949, σσ. 6-7.

51. «Clouds, Clocks and the Study of Politics», op. cit., σσ. 511 κ.ἑξ.

Ἡ ἐπιστήμη καί ἡ ὑποβάθμιση τοῦ ἀνθρώπου

Στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ μυθολογία, ὑπῆρχε μιὰ βασίλισσα πού τὴν ἔλεγαν Κίρκη, ἡ ὁποία μὲ τὴν πανοῦργα ὁμορφιά της καὶ τὴ μεθοδικὴ ἐπιτήδευσὴ της τραβοῦσε πάντα τοὺς ἄντρες κοντά της — καὶ πάντα τοὺς μεταμόρφωνε σὲ γουρούνια. Ἀσφαλῶς, ἡ Κίρκη διαθέτει ὅλα τὰ προσόντα γιὰ νὰ ἀναγορευθεῖ πρόδρομος τοῦ σύγχρονου φεμινισμοῦ, ἂν ἀνακαλυπτόταν ἀπὸ τὴν ἐνδιαφερόμενη παράταξη. Ὡστόσο, αὐτὸ πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ εἶναι κάτι πιὸ πραγματικό, καὶ συγκεκριμένο τὸ γεγονός ὅτι θὰ μπορούσε κανεὶς πολὺ καλὰ νὰ παρομοιάσει τὴν ἐπιστήμη καὶ τίς μεθόδους της πρὸς τὴν Κίρκη ὅσον ἀφορᾷ στὶς συνέπειες τῶν πράξεών της. Τό ὅτι ὁ Χόμπς παρουσίαζε τὸν ἄνθρωπο σάν λύκο καὶ ὄχι σάν γουρούνι, δὲν μειώνει καθόλου τὴν ἀναλογία, κάθε ἄλλο μάλιστα. Ἄν χρειάζομαστε κι ἄλλο ἓνα παράδειγμα ἀπὸ τὴ σύγχρονη σκηνή, γιὰ νὰ δεῖξουμε τὴ συνέχεια αὐτῆς τῆς κτηνώδους εἰκόνας τοῦ ἀνθρώπου, θὰ μπορούσαμε νὰ παραθέσουμε τὴ λεγόμενη «θεωρία τῆς ἐπιθετικότητας» τοῦ K. Z. Lorenz, θεωρία πού κέρδισε τὴ γενικὴ ἐπιδιοκίμια καὶ ἓνα βραβεῖο Νόμπελ, στὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος παρουσιάζεται μὲ τὴν εἰκόνα πού τοῦ εἶχε δώσει ὁ Χόμπς.⁵² Αὐτὸ πού ἔχει σημασία εἶναι τώρα ὅτι ὅλα αὐτὰ ἔγιναν, καὶ γίνονται, στὸ ὄνομα τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ τῆς ἰδίας τῆς ἐπιστήμης γενικά. Ἐπιπλέον, αὐτὴ ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγάλες ἐπιπτώσεις σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, ὄχι μόνο στὸ ἀτομικὸ ἀλλὰ καὶ στὸ διεθνές ἐπίπεδο. Μὲ ἄλλα λόγια, μὲ μιὰ σειρά ἐπαγωγικὰ ἄλλα τὴ ἀρχὴ *homo homini lupus est* βγήκε ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ τῆς χώρας, μπῆκε στὸν τομέα τῶν διεθνῶν σχέσεων καὶ πῆρε τὴ μορφή: *τὸ κράτος εἶναι λύκος γιὰ ἄλλο κράτος*. Γενικά, ἡ δεσπόζουσα τάση στὴ μελέτῃ τῶν ν διεθνῶν σχέσεων εἶναι νὰ προσεγγίζεται καὶ νὰ ἐξηγεῖται ὁ χώρος τῶν διεθνῶν σχέσεων μ' αὐτοὺς τοὺς μηχανιστικούς (θετικιστικούς) ὁρους⁵³ τοῦ Χομπσιανοῦ παραδείγματος.

Αὐτὸ τὸ παράδειγμα ἔχει ἀναμφισβήτητα ἀσκήσει πανίσχυρὴ ἐπιρροή στὴ μελέτῃ καὶ ἔρευνα στὸν χώρο τῶν διεθνῶν σχέσεων καὶ τῆς διεθνούς πολιτικῆς, καὶ εἶναι πιά γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα «ρεαλιστικὸ». Στενὰ δεμένο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Hans Morgenthau, πῆρε «ἐπιστημονικὴ» μορφή (ἀλλὰ μὲ φιλοσοφικὴ κάλυψη) στὰ χρόνια ἀμέσως μετὰ τὸν Δεύτερο Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ ἄσκησε ἀμείωτὴ ἐπιρροή ἀπὸ τότε, τόσο στοὺς μελετητὲς ὅσο καὶ στοὺς πολιτικούς,⁵⁴ καθὼς φαίνεται κι ἀπὸ ἓνα κείμενο πού ἔγινε γνωστὸ μὲ τὸν τίτλο «Χρωμάτισε τὸ Μόργκενθαου»,⁵⁵ παρόλο πού οἱ συγγραφεῖς αὐτοῦ τοῦ κειμένου δὲν μπόρεσαν νὰ δοῦν καὶ νὰ ἐξετάσουν ὅλη τὴν ἔκταση τῶν μεθοδολογικῶν-ἐπιστημολογικῶν θεμελιῶν τοῦ ἔργου τοῦ Μόργκενθαου, δηλ. τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μόργκενθαου ὁ ἴδιος εἶχε χρωματισθεῖ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀδιάσπα-

52. Γιά τίς κύριες γραμμὲς μιᾶς κριτικῆς τῆς «Θεωρίας τῆς ἐπιθετικότητας», βλ. Kim S.S., «The Lorenzian Theory of Aggression and Peace Research: A Critique», *JPR*, τόμ. 13, No 4, 1976, σσ. 253-276.

53. «Towards a Critical Peace Research in the United States...», op. cit., σ. 327· Waltz, K., *Men, the State and War*, Columbia University Press, NY, 1959.

54. Morgenthau, H., *Politics among Nations* (ἐκδ.), Alfred A. Knopf, NY, 1954.

55. Vasquer, J. A., et al., «Colour it Morgenthau», ISA, 1973.

στη παράδοση πού συνδέεται με την εικόνα της πραγματικότητας καί τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία διαμορφώθηκε ἀρχικά ἀπό φιλοσόφους, ὅπως ὁ Χόμπς.

2. Ἡ Πολιτική Ἐπιστήμη: Θετικισμός μέσω Μπεχαβιορισμοῦ

Ὁ Δαβίδ Χιούμ θεωρεῖται συνήθως ὡς ὁ κύριος πρόδρομος τῶν μπεχαβιορικῶν ἐπιστημῶν.⁵⁶ Εἶχε ἐπιχειρήσει νά δημιουργήσει ἕνα γενικό σύστημα τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν στό ὁποῖο ἡ ἐπιστημονική ἢ «πειραματική» μέθοδος θά χρησιμοποιοῦταν γιά νά ἐξηγήσει τίς σκέψεις, τά αἰσθήματα καί τήν συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων. Στά γραφτά του φαίνεται καθαρά πόσο εἶχε ἐπηρεαστεῖ ἀπό τή μέθοδο ἔρευνας τήν ὁποία εἶχαν ἀναπτύξει ὁ Μπέκκον καί ὁ Νεύτωνας, καί ἡ ὁποία ἀποσκοποῦσε νά ἀνακαλύψει ὁμοιόμορφες ἀλληλουχίες φαινομένων στηριζόμενη στήν πεποίθηση ὅτι ἡ φύση, καί βέβαια ἡ «φύση» τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι σταθερή καί ὁμοιόμορφη.⁵⁷ Μὲ ἄλλα λόγια, οἱ μεθοδολογικοί-ἐπιστημολογικοί κανόνες καί ἀρχές τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θεωρήθηκαν κατάλληλοι γιά νά ἀνακαλύψουν καί νά ἐρμηνεύσουν κανονικότητες στίς παρατηρήσιμες ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς.

Κατά συνέπεια, ὑπάρχουν δύο κριτήρια πού καθορίζουν πότε ἕνας τομέας ἔρευνας μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἀνήκει στό χῶρο τῶν μπεχαβιορικῶν ἐπιστημῶν: πρῶτο, θά πρέπει νά ἀσχολεῖται μέ τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά κατά κάποιο τρόπο καί, δεύτερο, θά πρέπει νά τήν μελετᾷ χρησιμοποιώντας τή μέθοδο τῆς μοντέρνας ἐπιστήμης. Ἐπίσης, ὁ σκοπός τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς συμπεριφορᾶς μπορεῖ νά περιγραφεῖ ὡς ἑξῆς:

«Ὁ ἐπιστημονικός σκοπός εἶναι νά δημιουργήσει γενικεύσεις σχετικά μέ τήν ἀνθρώπινη συμπεριφορά οἱ ὁποῖες νά ὑποστηρίζονται ἀπό ἐμπειρικές μαρτυρίες συλλεγμένες κατά τρόπο ἀπόσωπο καί ἀντικειμενικό. Οἱ μαρτυρίες θά πρέπει νά μποροῦν νά ἐπαληθευθοῦν... Ἡ ἀναζήτηση γενικῶν προτάσεων... καί ἡ προσπάθεια τῆς ἐπιστήμης νά ἀναπτύξει τή γνώση συσσωρευτικά ἀπαιτοῦν τή δημιουργία γενικῶν κατηγοριῶν πού νά περιγράφουν τή συμπεριφορά; οἱ ὁποῖες θά πρέπει νά χρησιμοποιοῦνται κατά τρόπο λίγο ἢ πολύ συστηματικό... Ὁ ἀπώτερος σκοπός εἶναι ἡ κατανόηση, ἐξήγηση καί πρόγνωση τῶν φυσικῶν δυνάμεων».⁵⁸

Θεωρούμενη ἀπό τήν ἀποψη τῶν σταδίων τοῦ Comte, ἡ πολιτική ἐπιστήμη μάλιστα πρόσφατα ἔγινε «θετική» ἢ ἐπιστημονική στόν προσανατολισμό της. Μάλιστα, ὁ ἴδιος ὁ ὅρος πολιτική ἐπιστήμη καθορίζει τό χαρακτήρα τοῦ κλάδου αὐτοῦ. Παλαιότερα, πολιτική φιλοσοφία, πολιτική θεωρία καί πολιτικές ἐπιστήμες ἀποτελοῦσαν ἕνα ὀργανικό σύνολο. Καθώς ὅμως ἡ θετικιστική

* 56. «Positivism, Historicism and Political Inquiry», op. cit., σ. 798.

57. «Hume's Contribution to Behavioural Science», op. cit., σ. 167.

58. Παρατίθεται Ibid., σ. 154.

ἐπιρροή ἀγκάλιασε τὴν πολιτικὴ ἔρευνα, ὅταν οἱ μέθοδοι, οἱ διαδικασίες καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔγιναν τὸ πρότυπο καὶ γιὰ τὴ μελέτη τῆς πολιτικῆς, ἄρχισε μιὰ διαδικασία ἡ ὁποία τελικὰ κατέληξε στὸ νὰ χωριστοῦν ἀνάμεσά τους οἱ τρεῖς αὐτοὶ κλάδοι. Αὐτὴ ἡ διαδικασία εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ καὶ ἔχει ἀναλυθεῖ ἀπὸ τὸν Α. Brecht.⁵⁹ Ἐτσι, ὅταν φτάσαμε στὴ δεκαετία τοῦ 1950, τὸν καιρὸ πού ἡ ἡγεμονικὴ ἐξουσία τοῦ θετικισμοῦ εἶχε φτάσει στὸ ἀποκορύφωμά της στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς ἔρευνας, πράγμα πού εἶχε ἐπιτευχθεῖ μέσω τῆς λεγόμενης μηχανιστικῆς μεθόδου, ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία ἔφτασε νὰ ἀνακηρυχθεῖ «νεκρή»,⁶⁰ καὶ ἡ πολιτικὴ θεωρία, ἀδελφὴ τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας, ἂν δὲν εἶχε τὴν ἴδια τύχη, εἶχε, στὴν καλύτερη περίπτωση, ὑποβιβαστεῖ κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ C. Hempel σὲ «παρακαμπτήρια ὁδὸ», μιὰ ὁδὸ ὅμως πού ἡ ἐπιστὴμὴ ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ πάρει γιὰ νὰ φτάσει στὴν ἐξήγηση τῶν παρατηρουμένων γεγονότων.⁶¹

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ διαδικασία αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἄρχισε πρὶν ἀπὸ αἰῶνες, ἡ ἀποφασιστικὴ ὅμως τροπὴ ἔγινε μόνο στὴ δεκαετία τοῦ 1920. Ἐνῶ ὅλη ἡ μέχρι τότε πολιτικὴ ἔρευνα, πού εἶχε πατρίδα τὴν Εὐρώπη, ἦταν ὀλιστικὴ καὶ ρυθμιστικὴ καὶ δὲν ἀπέφευγε νὰ κάνει ἀξιολογικὲς κρίσεις, ἡ μᾶλλον δὲν ὑποκρινόταν ὅτι ἀπέφευγε τέτοιες κρίσεις, ἡ πολιτικὴ ἐπιστὴμὴ σὰν ἐπιστὴμὴ, δημιουργημὰ ἀμερικανικόν, ἦταν ἐμπειρικὴ στοὺς τρόπους ἔρευνας καὶ ἀνάλυσης. Αὐτὸ πού συνέβη ἀνάμεσα σ' ἄλλα εἶναι ὅτι ἡ μέθοδος ἄρχισε νὰ ἔχει μεγαλῦτερη σπουδαιότητα ἀπὸ τὴν οὐσία ἢ τὴ σημασία τοῦ περιεχομένου.⁶²

Αὐτὴ ἡ τροπὴ εἶναι ἡ μηχανιστικὴ «ἐπανάσταση» ἢ «διάθεση»⁶³ στὴ μελέτῃ τῆς πολιτικῆς. Ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη, θεωρήθηκε σὰν μιὰ «ἐπιτυχημένη διαμαρτυρία»⁶⁴ ἐνάντια στοὺς περιορισμούς πού ἔθετε ἡ παραδοσιακὴ πολιτικὴ σκέψη καὶ ἰδιαίτερα ἐνάντια στὴν κανονιστικὴ, τὴν θεωρητικὴ καὶ τὴν θεσμικὴ προσέγγιση. Ἀντίθετα, ἡ μηχανιστικὴ προσέγγιση, ξεκινώντας ἀπὸ νεο-θετικιστικὰ ἐπιστημονικὰ ἀξιώματα, ἀπέβλεψε νὰ δημιουργήσει μιὰν ἐπιστὴμὴ αὐστηρὰ ἐμπειρικὴ, ἡ ὁποία θὰ εἶχε σὰν πρότυπο τὶς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ θὰ μελετοῦσε τὴν πολιτικὴ ἐξουσία καὶ πολιτικὴ συμπεριφορὰ. Ὁ ἀπώτερος καὶ πιὸ φιλόδοξος σκοπὸς της ἦταν νὰ ἀναπτύξει ἓνα ἐπιστημονικὸ σύστημα ἢ γενικὴ θεωρία τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς καὶ νὰ κάνει ἐπιστημονικὴ τὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς, τόσο τῆς ἐσωτερικῆς ὅσο καὶ τῆς ἐξωτερικῆς.

Ἔτσι, καὶ ἡ πιὸ βιαστικὴ ματιὰ στίς βασικὲς προϋποθέσεις τῆς μηχανιστικῆς προσέγγισης στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς ἔρευνας ἀρκεῖ γιὰ νὰ ἀποκαλύψει

59. Brecht, A., *Political Theory*, Princeton, PUP, 1957.

60. Ἀπὸ τὸν Peter Laslett, παρατίθεται στὸ *The Restructuring of Social and Political Theory*, op. cit., σ. 3.

61. Πρβλ. Easton, D., «The Decline of Modern Political Theory», *Journal of Politics*, τόμ. 13, 1951, σ. 36-58.

62. Οἱ συνέπειες τῆς κυριαρχίας τῆς μεθόδου πάνω στὴν οὐσία, στὴν πολιτικὴ ἐπιστὴμὴ συζητοῦνται ἀπὸ τὸν Wolin, S. S., «Political Theory as a Vocation», *APSR*, τόμ. 63, 1969, σσ. 1062-1082.

63. Dahl, R. A., «The Behavioural Approach in Political Science: Epitaph for a Monument to a Successful Protest», *APSR*, τόμ. 55, 1961, σσ. 763-772.

64. Ibid.

τά θετικιστικά επιστημολογικά και μεθοδολογικά θεμέλιά της, και συγκεκριμένα:

1) ότι σκοπός της επιστήμης της πολιτικής είναι να ανακαλύψει κανονικότητες (άρχη της κανονικότητας ή αρχή της αιτιότητας), γενικεύσεις και νόμους πολιτικών διαδικασιών, ακολουθώντας την επαγωγική μέθοδο (κανόνας 1 του θετικισμού, παραπάνω).

2) ότι επιστημονική εξήγηση σημαίνει πώς άτομικά γεγονότα και συμβάντα πρέπει να ύπαρχουν σε γενικούς νόμους που να τα καλύπτουν λογικά, δηλ. ότι δεν μπορεί να υπάρξει εξήγηση χωρίς (έναν) γενικό νόμο, και όλες οι εξηγήσεις πρέπει να συμμορφώνονται προς το ίδιο τυπικό μοντέλο και συγκεκριμένα προς το «άπαγωγικό-νομολογικό» μοντέλο (πρότυπο D-N)⁶⁵ (κανόνας 3 του θετικισμού, παραπάνω).

Ένας πίο πλήρης κατάλογος των προϋποθέσεων της μηχανιστικής προσέγγισης, με τον όποιο «οι περισσότεροι μελετητές της πολιτικής... θα πρέπει να συμφωνούν», σύμφωνα με τον Ντ. Ήστον,⁶⁶ είναι ο εξής:

3) Έπαλήθευση: ή πεποίθηση ότι οι κανονικότητες που ανακαλύπτονται και οι γενικεύσεις που διατυπώνονται «πρέπει να μπορούν να ελεγχθούν, κατ' αρχή, με βάση σχετική συμπεριφορά» (έξυπακούεται στόν κανόνα 1 του θετικισμού).

4) Ποσοτική έκφραση: ή πεποίθηση ότι ή μέτρηση και ή ποσοτική έκφραση, όπου είναι δυνατές και όπου έχουν θέση και νόημα, έχουν ουσιαστική σημασία για έρμηνεία των δεδομένων και για την επαλήθευση των γενικεύσεων (έξυπακούεται στόν κανόνα 1 του θετικισμού).

5) Άξιες: ή πεποίθηση ότι «ήθική εκτίμηση και έμπειρική ανάλυση θα πρέπει να διαχωρίζονται κατά την ανάλυση» (έξυπακούεται στόν κανόνα 1 του έμπειρισμού).

6) Καθαρή επιστήμη: Ή πεποίθηση ότι «ή κατανόηση και εξήγηση της πολιτικής συμπεριφοράς προηγείται λογικά και παρέχει τη βάση για προσπάθειες που αποβλέπουν να χρησιμοποιηθεί ή πολιτική γνώση στή λύση έπειγόντων πρακτικών προβλημάτων της κοινωνίας» (κανόνας 4 του θετικισμού).

7) Διεπιστημονική όλοκλήρωση (ή ή αρχή της ένοποιημένης επιστήμης): ή πεποίθηση ότι «άν ή πολιτική έρευνα άγνοεί τά πορίσματα άλλων επιστημονικών κλάδων, διακινδυνεύει την ισχύ και ύποσκάπτει την γενικότητα των δικών της πορισμάτων» (κανόνες 2 και 1 του θετικισμού, παραπάνω).

8) Ότι άτομα μάλλον και όχι μεγαλύτερες πολιτικές ενότητες αποτελούν τίς μονάδες ανάλυσης, παρόλο που ή «άρκετά άκριβής και έξαντλητική έρευνα»⁶⁷ του Ήστον δέν λέει τίποτα για άτομα.⁶⁸

65. Πρβλ. «Clouds, Clocks and the Study of Politics», op. cit., σ. 497.

66. Στό Charlesworth, D.J.C. (έκδ.), *Limits of Behaviouralism in Political Science*, Philadelphia, 1962, σσ. 1-25.

67. Ibid., σ. 7.

1 1.

68. Βλ. «The Behavioural Approach in Political Science: Epitaph...», op. cit, όπου τά άτομα σάν οι μονάδες ανάλυσης άναφέρονται ως τό κύριο χαρακτηριστικό της μηχανιστικής διάθεσης.

γ. Ἀπὸ τὸν Μπεχαβιορισμὸ στὸν «Μετα-Μπεχαβιορισμὸ» στὸν Προ-Μπεχαβιορισμὸ: ἓνα βῆμα μπροστά, δύο βήματα πίσω

Ἐχομε δεῖ ὅτι ἡ μπεχαβιορικὴ πολιτικὴ ἐπιστῆμη, σάν πρόσφατη ἐκδήλωση τῆς παλιᾶς φιλοσοφίας τοῦ θετικισμοῦ-ἐμπειρισμοῦ, τείνει νά βλέπει τὸν κόσμον κατὰ τρόπο ἔντονα στατικό. Στὸ ἐπίπεδο τῶν ἀτόμων, θεωρεῖ ὅτι ὁ κόσμος ἀποτελεῖται ἀπὸ κανονικά καὶ ὁμοιόμορφα, καὶ ἐπομένως συγκρίσιμα, «ἄτομα», μέ τὴν ἀρχικὴ καὶ ἀρχαία σημασία τῆς λέξης «ἄτομα» (μονάδες), πράγμα πού δέν ἔχει περάσει ἀπαρατήρητο.⁶⁹ Στὸ ἐπίπεδο τοῦ συστήματος, θεωρεῖ τὸν κόσμον σάν ἤδη κατασκευασμένο καὶ διαμορφωμένο, καὶ θεωρεῖ δεδομένο ὅτι οἱ πολιτικὲς δομές καὶ οἱ θεσμοὶ εἶναι πάγιοι, καὶ κατὰ συνέπεια ἐπιχειρεῖ νά μελετήσῃ τὴ συμπεριφορὰ μέσα στὰ πλαίσια πού ἐπιβάλλουν αὐτές οἱ δομές. Κάνοντας αὐτό, τονίζει τὸν τρόπο ἀνάλυσης τῆς ἰσορροπίας (ἢ τῆς ὁμοιόστασης, ὅπως εἶναι ὁ ὅρος πού χρησιμοποιεῖ ἡ συστημικὴ θεωρία), τονίζει τὴ σταθερότητα καὶ ὄχι τὴν ἀλλαγὴ, ἀγνοώντας ἔτσι τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη.⁷⁰ Ὡστόσο, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη *ὑπάρχει*. Πράγμα πού δημιουργεῖ «ἀνωμαλίες» μέ τὴν ἔννοια πού δίνει στὴ λέξη ὁ Kuhn, δηλ. προβλήματα πού δέν εἶναι δυνατό νά ἐξηγηθοῦν μέ τὰ ἐννοιολογικὰ καὶ διανοητικὰ ἐργαλεῖα πού παρέχει τὸ ἴσχυρον παράδειγμα. Αὐτὸ ἀποτελεῖ μιὰ περίοδο κρίσης. Καὶ καθὼς οἱ ἀνωμαλίες συσσωρεύονται, ἡ κρίση γίνεται πιὸ ἔντονη, καὶ γίνονται ὅλο καὶ περισσότερες προσπάθειες γιὰ νά δημιουργηθοῦν καινούργιες θεωρίες πού νά ἐξηγοῦν τὶς ἀνωμαλίες. Μιά ἀπ' αὐτές τὶς θεωρίες γίνεται τελικά, μέ κοινὴ ἀποδοχὴ ἢ μέ «πειθώ», τὸ καινούργιο παράδειγμα, κι ἔτσι τελειώνει ἡ κρίση. Εἶναι ἀλήθεια, βέβαια, ὅτι τὸ ἔργο τοῦ Kuhn ἐπιχειρεῖ νά ἐξηγήσῃ τὶς κρίσεις πού διέρχεται περιοδικὰ ἡ φυσιολογικὴ ἐπιστῆμη, οἱ ὁποῖες καταλήγουν σὲ ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις. Δέν εἴμαστε καθόλου σίγουροι ἂν καὶ κατὰ πόσον ὁ Kuhn θά συνδέει τὶς ἐπιστημονικὲς κρίσεις μέ τὶς κοινωνικὲς κρίσεις, αὐτὸ ὅμως ὑποστηρίζεται ἐδῶ, καὶ συγκεκριμένα ὅτι «στό βαθμὸ πού μπορούμε νά μιλήσουμε δικαιολογημένα γιὰ κρίση στὴν ἐπιστῆμη, αὐτὴ ἡ κρίση δέν μπορεῖ νά χωριστεῖ ἀπὸ τὴν γενικὴ κρίση»⁷¹ τῆς κοινωνίας.

Ἐδῶ ὅμως, ἄς κάνουμε μιὰ παρέκβαση. Δέν ὑπάρχει μεγάλῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀντίληψη τῆς μπεχαβιορικῆς ἐπιστήμης τῆς πολιτικῆς, τόσο τῆς ἐσωτερικῆς ὅσο καὶ τῆς διενδοῦς, ἔχει ριζώσει καὶ ἔχει ἀνθίσει στὶς ἠνωμένες Πολιτεῖς, γιὰ τὸ λόγο ὅτι ὑπάρχουν σ' αὐτὴ τὴ χώρα ὁρισμένες στάσεις ἀπέναντι στοῦ ρόλου τῆς ἐπιστήμης καθὼς καὶ ἡ πεποίθηση ὅτι τὰ προβλήματα εἶναι ἀπλά καὶ ὅτι ὑπάρχουν «λύσεις» γι' αὐτὰ τὰ προβλήματα. Κι ὅλα αὐτὰ τὰ συνοδεύει, καὶ τὰ διευκολύνει, ἡ ὠφελμιστικὴ τεχνικὴ λογικότητα τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ Λόκ πού διέπει τὸ σύστημα. Ὅσο ἀφορᾷ στὶς στάσεις ἀπέναντι στὴν ἐπιστῆμη, ἔφτασε νά γίνῃ παραδεκτὸ ὅτι ἡ ἐπιστῆμη ἔχει μιὰ αὐτόνομη λογικὴ καὶ ὅτι εἶναι ἀναπόφευκτο νά κινηθεῖ ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴν

69. Bluhm, W. T., *Theories of the Political System*, Englewood Cliffs and Prentice Hall, 1965, σ. 327.

70. Πρβλ. *Apolitical Politics...*, op. cit., σ. 222.

71. Horkheimer, M., *Critical Theory*, Herder and Herder, NY, 1972, σ. 9.

ἀλήθεια σχετικά με τόν κόσμο,⁷² πρὸς «τὴν κοινωνία ἡ ὁποία εἶναι δυνατό νά γίνει γνωστή», καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ καλύτερο πού ἔχουμε νά κάνουμε εἶναι ν' ἀφήσουμε τὴν ἐπιστὴμὴ ἥσυχη. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη ἀρνιόταν, ἐπίσης, τὴν ἰδεολογικὴ λειτουργία τῆς ἐπιστὴμης, καὶ τὴν ἀρνηση αὐτὴ τὴν συμπλήρωνε μετὴν πεποίθησις ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἐπιστὴμὴ εἶναι τὸ ἐργαλεῖο τῆς προόδου.

Οἰκειοποιούμενοι αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῆς ἐπιστὴμης, οἱ Ἀμερικανοὶ ἀφομοίωσαν χωρὶς πολλὴ κριτικὴ σκέψη ὁρισμένες βασικὲς ἀρχές τοῦ ἐπιστημονικοῦ μοντέλου πού εἶχε τίς ρίζες του στὴν παράδοση τοῦ θετικισμοῦ-ἐμπειρισμοῦ, πράγμα πού θά μπορούσε νά κάνει μετὰ τόση ταχύτητα καὶ μετὰ τέτοια ἐξλείψη κριτικῆς μόνο μιὰ κοινότητα μελετητῶν φιλοσοφικὰ ἀπληροφόρητων σχετικὰ μετὰ βασικὰ ἐπιτεύγματα τῆς σκέψης, τὰ ὁποία ἦσαν ἤδη κοινὰ στὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστὴμης καὶ στὴν εὐρωπαϊκὴ φιλοσοφία. Γιατί, μετὰ τὴν ἐξέγερση στὴ φιλοσοφία τῆς ἐπιστὴμης τὸν καιρὸ ἐκεῖνο, ὑποστηρίχθηκε ὅτι «ἡ ἐπιστημονικὴ διαδικασία δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ μόνη τῆς ἐγγύηση ἀλήθειας».⁷³ καὶ ἐπομένως ἡ ἐπιστημονικὴ πρόοδος δὲν ταυτίζεται μετὰ τὴν ἀνθρώπινη πρόοδο καὶ δὲν μπορεῖ νά προσφέρει λύσεις σὲ ὑπαρξιακὰ ζητήματα τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης. Αὐτό, ὅμως, δὲν βρῆκε κανέναν ἀντίκτυπο σὲ μιὰ κοινωνία καὶ ἕναν πολιτισμὸ πού δίκαια ὀνομάστηκε «Ἐφαρμοσμένος Διαφωτισμός».⁷⁴ κερδίζοντας τὸ ὄνομα αὐτὸ ἀπὸ τὴν πεποίθησή του ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα μπορεῖ νά λυθοῦν μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, καὶ ὅτι πίστη στὴν ἐπιστὴμὴ θά ἐπιφέρει πρακτικὴ ἐφαρμογή, ἡ ὁποία θά φέρει πρόοδο. Αὐτὴ ἡ πίστη ἀγκάλιαζε τόσο τὸν κοινωνικὸ ὅσο καὶ τὸν φυσικὸ κόσμο.⁷⁵ Ἐτσι, ἡ πίστη στὴν ἐπιστὴμὴ, ἐπιστημονισμός, καὶ στὸν τεχνολογικὸ τῆς ὀρθολογισμοῦ ἔγινε μιὰ ὁλόκληρη μορφὴ ζωῆς. Ἄπ' αὐτὴν τὴν σκοπιά, ἡ μετὰ βιομηχανικὴ ἐκάναστασις εἶναι δυνατό νά κατανοηθεῖ ἂν θεωρηθεῖ ὅτι ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐπιστημονισμός καταβρόχθισε τὴν πολιτικὴ ἀνάλυση.⁷⁶ Αὐτὴ ἡ θέσις ἀντανაკλάται στὰ ἐγχειρίδια τῆς ἀμερικανικῆς πολιτικῆς ἐπιστὴμης,⁷⁷ ὅπου στὸ κεφάλαιο «Σκοπὸς καὶ μέθοδοι» ἡ συζήτηση κυριαρχεῖται ἀπὸ θέματα γεγονότων καὶ μεθόδων (κάτι πού ὁ Easton παρατήρησε ἤδη τὸ 1953 καὶ τὸ ὀνόμασε κατακριτικὰ «ὑπεργεγονοτισμό»),⁷⁸ σὲ βάρος μιᾶς κάποιας φιλοσοφικῆς ἢ θεωρητικῆς ἐνημέρωσης. Πράγματι, ὁ τεχνικός, ἐργαλειακὸς χαρακτήρας τῆς γνώσεως τοῦ μετὰ βιομηχανισμοῦ φαίνεται καθαρά ἀπὸ τὴ μανία του μετὰ γεγονότα καὶ τεχνικὲς. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγον ὑπάρχει ἡ τάσις νά μὴ ἀναγνωρίζονται μακροκοινωνιακὰ προβλήματα, ἢ τουλάχιστο ἡ οὐσία τους νά μὴ θίγεται, ὅταν μετατρέπονται ἢ ἀναλύονται σὲ εὐχρηστὴ τεχνικὴ μορφή, τὴν ὁποία μπορεῖ νά ἀντιμετωπίσει ἡ ἐπιστὴμὴ. Αὐτὸ εἶναι πού ἔκανε τοὺς κριτές τοῦ μετὰ βιομη-

72. Πρβλ. Reid, H., «Contemporary American Political Science in the Crisis of Industrial Society», *Midwest Journal of Political Science*, τόμ. 16, 1972, σ. 357.

73. *Essential Frankfurt...*, op. cit., σ. 372.

74. Ἀπὸ τὸν Dahrendorf, R. παρατίθεται στὸ «American Social Science: International Relations», op. cit., σ. 45.

75. Ibid.

76. Πρβλ. Habermas, J., *Towards a Rational Society*, Heinemann, London, 1971, κεφ. 5 & 6.

77. «Clouds, Clocks...», op. cit., σ. 499.

78. Easton, D., *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, NY, 1967.

σμοῦ νά τόν ὀνομάσουν «ψευδοπολιτική».⁷⁹ Κι ἀπό δῶ πηγάζει ἡ συντηρητική-ιδεολογική τάση τῆς μπεχαβιορικῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, μέ τό πρόσχημα τῆς οὐδέτερης μεθοδολογίας, καί ἡ ὑπόσχεση μιᾶς «μελλοντικῆς οὐτοπίας», ἡ ὁποία, μέ τό νά λατρεύει τά γεγονότα ἢ τὰ ἐξωτερικά φαινόμενα τῆς κοινωνικῆς ἐμπειρίας, ἐμπόδισε τήν κατανόηση τοῦ βαθύτερου χαρακτῆρα τῶν κοινωνικῶν σχέσεων κυριαρχίας. Κατά συνέπεια, καί ἐξαιτίας τῆς συνθησισμένης ταύτισης τῶν ἀμερικανικῶν ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων μέ τίς ἀξίες τῶν πολιτικῶν ἐλίτ (πράγμα πού ὀφείλεται σ' ἓνα βαθμό στό ὅτι ἡ ἐπιστημονική κοινότητα ἀποτελεῖ μιᾶ «κλειστή κοινωνία» — ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Kuhn, κάτι γιά τό ὁποιο ὁ Πόππερ, γιά φανερούς λόγους, θά εἶχε ἀντιρρήσεις), ἡ πολιτική ἐπιστήμη τείνει νά παρέχει ὑποστήριξη στή διαιώνιση τῆς καθεστηκυίας τάξης.

Στή δεκαετία τοῦ 1960, τό ιδεολογικό πέπλο πού κάλυπτε τήν ἔρευνα στήν κοινωνική ἐπιστήμη αἱρεται περιοδικά. Σ' ἓνα βαθμό, σάν συνέπεια τῆς διανοητικῆς ζύμωσης πού προκάλεσε ἡ Νέα Ἀριστερά καί τῆς ἀποτυχίας τοῦ φιλελευθερισμοῦ τοῦ Νιού Ντήηλ, τόσο στό ἐσωτερικό ὅσο καί στό ἐξωτερικό, καί σ' ἓνα βαθμό, σάν ἀποτέλεσμα τῶν ἰσχυρῶν κοινωνικο-πολιτικῶν συγκρούσεων, οἱ μύθοι τῆς Εὐτυχισμένης Ἀμερικῆς καί τῆς Καλῆς Κοινωνίας, κ τλ. ἀπομυθοποιήθηκαν καί ὁ καπιταλιστικός χαρακτήρας τῆς ἀμερικανικῆς κοινωνίας ἀποκαλύφθηκε. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ Ἀμερική δοκίμαζε μιάν ἀκόμα κρίση, καθῶς ἄλλαζε μέ μεγάλη ταχύτητα ὁ συσχετισμός τῶν δυνάμεων στόν κόσμο. Κοινωνιακές «ἀνωμαλίες», πού γιά πολύν καιρό εἶχαν παραμείνει ἀπαράτηρες, ἀφοῦ ἡ μετα-μπεχαβιορική σχολή πού ἀπορροφοῦσε τούς μελετητές δέν ἄφηνε χώρο γι' αὐτές, εἶχαν πιά συσσωρευτεῖ καί τελικά ξεσπάσανε. Καί τὰ ιδεώδη στά ὁποία ἀπέβλεπε ἡ σχολή αὐτή, ὅπως ἡ ὑπόσχεση τεχνικοῦ ἐλέγχου πάνω στή φύση καί πάνω στόν ἄνθρωπο, θεωρήθηκαν ἐπίσης πιά ὅτι οὔτε εἶχαν ἐπιτευχθεῖ οὔτε εἶχαν ἐπιτύχει μπροστά στήν οἰκονομική καί πολιτιστική κρίση. Μιά οἰκονομία εἶναι δυνατό νά τεθεῖ ὑπό ἐπιτήρηση κάμποσες φορές, πρὶν καταρρεῦσει, ὅταν ὅμως τό μπεχαβιορικό παράδειγμα τέθηκε ὑπό ἐπιτήρηση δέν μπόρεσε νά κρατήσῃ πολὺ κι ἔτσι κατέρρευσε. Στά πλαίσια αὐτῆς τῆς κρίσης, μπορούμε νά καταλάβουμε καλύτερα τήν «Μετα-μπεχαβιορική» ἐπανάσταση πού κήρυξε ὁ Easton στό λόγο πού ἐκφώνησε τό 1969 ὡς πρόεδρος τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐνώσεως Πολιτικῆς Ἐπιστήμης.⁸⁰ Κρίση, κοινωνική δυσπραξία καί ἀπογοήτευση ἀπό τήν ἐπικρατοῦσα μπεχαβιορική εἰκόνα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία κάλυπτε μιάν «ιδεολογία ἐμπειρικοῦ συντηρητισμοῦ»⁸¹ — ὅλα αὐτά μαζί ἔκαναν νά γεννηθεῖ μιᾶ «καινούργια εἰκόνα τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης»,⁸² ἡ Μετα-μπεχαβιορική ἐπανάσταση. Συνίστατο σέ μιᾶ «βαθεῖα δυσἀρέσκεια μέ τήν πολιτική ἔρευνα καί διδασκαλία ... πού προσπαθοῦσε νά κάνει τή μελέτη τῆς πολιτικῆς ἓνα κλάδο ἐπιστημονικό πιο αὐστηρό, διαμορφωμένο στό πρότυπα τῆς μεθοδολογίας τῶν φυσικῶν ἐπι-

79. Bay, C., «Politics and Pseudopolitics: A Critical Evaluation of Some Behavioural Literature», *APSR*, τόμ. 59, May 1965, σσ. 39-51.

80. «The New Revolution in Political Science», *op. cit.*.

81. *Ibid.*, σ. 1052.

82. *Ibid.*

στημῶν».⁸³ Ὑποσχέθηκε λοιπόν «σημασία», «οὐσία πάνω ἀπὸ τὴν τεχνική» μὲ σκοπὸ νὰ «ἀγγίξει τίς πραγματικές ἀνάγκες τῆς ἀνθρωπότητας» σὲ καιρὸ κρίσης.⁸⁴ κι ἔκανε ἔκκληση γιὰ δράση καὶ πολιτικοποίηση καὶ γιὰ μιὰ ἔρευνα τῆς ἀνθρωπότητας «ὕπὸ τὴν πίεση τοῦ χρόνου»⁸⁵ τέτοια πού νά ἔχει πιὸ ἄμεση σημασία γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ταυτόχρονα, ἀπέφυγε νὰ ἰσχυρίζεται ὅτι τηροῦσε οὐδετερότητα σὲ θέματα ἀξιολόγησης. Γενικά λοιπόν, ἡ ἐπανάσταση ὑποσχέθηκε μιὰν ἀναδιάρθρωση τῶν προτεραιοτήτων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης — ἓνα καινούργιο παράδειγμα τὸ ὁποῖο ἦταν ἀντίθετο πρὸς τὸ ἀντίστοιχο θετικιστικὸ παράδειγμα σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ σημεῖα. Μὲ ἄλλα λόγια, συγγένευε ἐπιστημολογικά-μεθοδολογικά μὲ αὐτὸ πού ἔχουμε ἤδη ὀνομάσει (καὶ θὰ ἀναπτύξουμε περισσότερο στὸ ἐπόμενο μέρος τῆς μελέτης μας) διαλεκτική.⁸⁶

Ἡ μετα-μπεχαβιορική ἐπανάσταση σάν ἓνα καινούργιο ἐπιστημονικὸ παράδειγμα ἐγκαινιάστηκε ἔτσι σὲ μιὰ περίοδο κοινωνικῆς κρίσης. Πραγματικά, μιὰ προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῆς διάλεξης τοῦ Ἡστον δείχνει, ὅπως δὴποτε, αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν κρίση καὶ δείχνει ἐπίσης τὸ ρόλο πού ἔπαιξε ἡ κρίση στὴν ἔναρξη τῆς ἐπανάστασης στὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη. Καὶ πάλι, δὲν ξέρουμε ἂν καὶ κατὰ πόσο μιὰ κοινωνικο-οικονομικὴ κρίση συνδέεται διαλεκτικά μὲ μιὰ κρίση ἑνὸς ἐπιστημονικοῦ παραδείγματος, ὥστόσο φαίνεται τουλάχιστο εὐλόγο νὰ ὑπάρχει ἓνας τέτοιος δεσμός, παρόλο πού, ἂν ὅτι, ξέρουμε, τὸ ζήτημα παραμένει ἀνεξερευνήτο.

Ἀσφαλῶς, δὲν ἀμφισβητοῦμε τὴν ἐγκυρότητα μιᾶς μετα-μπεχαβιορικῆς ἐπιστήμης τῆς πολιτικῆς τὴν ὁποία διακήρυξε ὁ Ἡστον, οὔτε τὸ γεγονὸς ὅτι ἔγινε εὐρὲως ἀποδεκτὴ. Ὡστόσο, κέρδισε πραγματικά ἔδαφος, σταθεροποιήθηκε, ἔγινε πραγματικὰ ἓνα «νέο παράδειγμα» ἢ παρέμεινε ἀπλῶς μιὰ «διάθεση», ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Ἡστον τὴν ἀπεκάλεσε, καὶ ἐπομένως ἓνα παροδικὸ φαινόμενο; Μ' ἄλλα λόγια, μήπως ἡ μπεχαβιορικὴ ἐπανάσταση, πού τελοῦσε ὑπὸ ἐπιτήρηση, μπόρεσε τελικὰ νὰ καταρρεῦσει, γιὰ νὰ γίνῃ ὁμοῦς ἔτσι, σύντομα, πιὸ προκλητικὴ καὶ πιὸ αὐταρχικὴ στὶς ἀπαιτήσεις της, μὲ τὴν ἀνάκτηση τῶν αἰσθήσεών της ἢ μὲ τὴν ἐπ' ἀντιφάση της στὸ προσκήνιο; Αὐτὸ πού μᾶς ἀναγκάζει νὰ διατυπώσουμε αὐτές τίς ἐρωτήσεις εἶναι ἀπλὰ καὶ μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι δέκα χρόνια μετὰ τὴν κήρυξη τῆς «Μετα-μπεχαβιορικῆς» ἐπανάστασης, δηλαδὴ τὸ 1978,⁸⁷ ἔγινε μιὰ ἐξίσου ἐγκυρὴ προεδρικὴ ἔκκληση, προερχόμενη ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο πού εἶχε προέλθει καὶ ἡ ἔκκληση τοῦ Ἡστον, ἡ ὁποία παρότρυνε τὴν ἐπιστροφή σὲ μιὰ πολιτικὴ ἔρευνα «πολύ πιὸ γνήσια μπεχαβιορική».⁸⁸ Ὑποστηρίζοταν τώρα ἡ θέση ὅτι «ἡ πολιτικὴ μπεχαβιορικὴ ἔρευνα χρησιμοποιοῦσε μέχρι τώρα ἔννοιες ἑλλιπεῖς καὶ ἀκατάλληλες»,⁸⁹ μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παραμείνῃ ἀπλῶς «προ-μπεχαβιορικὴ ἐπιστήμη».⁹⁰ Αὐτὸ συνοδευόταν ἀπὸ

83. Ibid., σ. 1051.

84. Ibid., σ. 1052.

85. Ibid., σ. 1053.

86. Στὸ «Positivism, Historicism and Political Inquiry», op. cit., ὑποστηρίζεται ἡ ἴδια θέση, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «ιστορισμός» καὶ ὄχι «διαλεκτική».

87. «Pre-Behaviouralism in Political Science», op. cit.

88. Ibid., σ. 30.

89. Ibid., σ. 10.

90. Ibid.

μιά μπεχαβιορική ἀντεπίθεση, ἡ ὁποία παρότρυνε τοὺς πολιτικούς ἐπιστήμονες νά ἀπορρίψουν τοὺς μετα-μπεχαβιορικούς «ἰσχυρισμούς»⁹¹ καί νά προσέξουν περισσότερο τὶς «βιο-μπεχαβιορικές ἐπιστήμες» καί ἰδιαίτερα τὴν «βιο-πολιτική» καί τὴν «ἐφαρμογὴ ψυχοφυσιολογικῶν καί ψυχοφυσικῶν ἐννοιῶν στὴ μελέτῃ τῶν πολιτικῶν στάσεων».⁹²

Τὶς συνέπειες αὐτῆς τῆς πρόσκλησης δέν μπορούμε νὰ τὶς κρίνουμε ἀκόμη. Ὡστόσο, ἡ πρόσκληση ἡ ἴδια, ἡ ὁποία θυμίζει τὴ «θεωρία τῆς ἐπιθετικότητας» τοῦ Lorenz, κυφορεῖ μιά νέα συντηρητικὴ-φυλετικὴ ἰδεολογία πού ἐνυπάρχει σέ ὅλες τὶς βιολογικές ντετερμινιστικές «ἐπιστημονικές» μεθόδους ἔρευνας τῶν κοινωνικῶν ὑποθέσεων. Ἐπιπλέον, δέν θά πρέπει νὰ μᾶς διαφύγουν δύο πράγματα: α) τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ ἡ πρόσκληση συμπίπτει χρονικά μὲ τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ κρίση τῆς Ἀμερικῆς εἶχε κοπάσει ἡ μᾶλλον ὅταν τὰ κόμπλεξ τοῦ Βιετνάμ καί τοῦ Γουότεργκέιτ στήν Ἀμερικὴ ὑποχωροῦσαν ἀπὸ τὸ προσκλήνιο καί τὴ θέση τους ἔπαιρνε ἕνας καινούργιος «στρατοκρατικός ἐνθουσιασμός», καθὼς ἡ Ἀμερικὴ προέβαινε σέ μιά γενικὴ ἐπανεκτίμηση τῆς θέσης της στὸν κόσμον (εἰσβολὴ τοῦ Ἰράν κτλ.) καί β) τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἀμερικανοὶ πολιτικοὶ διανοούμενοι πού ἀνήκουν στὴν ἐπικρατοῦσα τάξη (καί ἔχουν ἐπομένως μεγαλύτερο κύρος) δουλεύουν γενικά στοὺς διαδρόμους, ἂν ὄχι στὶς κουζίνες, τοῦ Πενταγώνου καί ἄλλων κέντρων ἐξουσίας.⁹³ Αὐτὰ τὰ δύο ἀλληλοσυμπληρωνόμενα γεγονότα ὁδηγοῦν στὴ στενὴ ὥρην σκέψῃ ὅτι ἡ «μετα-μπεχαβιορική» ἀναδιάρθρωση τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἐσωτερικῆς καί διεθνούς, τὴν ὁποία ἀπηχοῦσε ὁ Ἡστον, δέν ἦταν τίποτα ἄλλο ἀπὸ μιά εὐσεβὴ εὐχή ἐνός προοδευτικοῦ διανοομένου, ὁ ὁποῖος βρισκόταν ὑπὸ τὴν πίεση τῆς κρίσης τῆς κοινωνίας του. Ἡ κρίση ὅμως ἡ ἴδια, ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων, προφανῶς δέν συγκέντρωνε ὅλες τὶς προϋποθέσεις οἱ ὁποῖες εἶναι ἀπαραίτητες, ὥστε ἕνα καινούργιο ἐπιστημονικὸ παράδειγμα, στηριζόμενο σέ μιά ποιοτικὰ ἀνώτερη μορφή ἐπιστημολογίας καί συνειδήσης, νά μπορέσει νά «συναρπάσει τὶς μάζες» (Μάρξ) τῶν ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων καί ἐνός τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτό μπορεῖ νὰ ὀφείλεται ἀπλὰ καί μόνο στὶς ἀντίρροπες θεσμικὲς πιέσεις καί τὶς δομικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀμερικανικοῦ συστήματος· πράγματι, ὁ Deutsch ἔλεγε τὸ 1978 ὅτι «δέν πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ σύντομα μιά μετα-μπεχαβιορική ἐποχὴ στὴν πολιτικὴ ἐπιστήμη»⁹⁴ μὲ τὴν ἐννοία ὅτι πραγματικά θά θάψει τὸν τοπικισμό πού τὴν διέκρινε καί θά ἔχει πλέον πῶς ἄμεση σχέση μὲ τὴν κοινωνία τῶν ῥώντας διαφορετικούς κανόνες, δηλ. ὅτι θά ἀρεῖ διαλεκτικὴ κατεῦθυνση καί θά γίνῃ πολιτικὴ ἐπιστήμη, πού συμβάλλει στὴν χειραφέτηση. Ὁ Deutsch φαίνεται νὰ ἔχει δίκιο. Καί εἶναι γεγονός ὅτι ὑπάρχει μιά συμβιοτικὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν μπεχαβιορισμό καί τὴν καπιταλιστικὴν δομὴν τοῦ ἀμερικανικοῦ συστήματος.⁹⁵ Καί εἶναι, ἐπίσης, γεγονός ὅτι, ὅπως ἡ ἀμερικανικὴ οἰκονομία καί ὁ ἀμερικανικός πολιτι-

91. Ibid., σ. 9.

92. Ibid., σ. 25.

93. Βλ., π.χ., Horowitz, D., «Sinews of Empire», *Ramparts*, October 1969, σσ. 33-42.

94. Deutsch, K. W., «Major Changes in Political Science, 1952-1977», *Il Politico*, June 1978, σ. 206.

95. Πρβλ. «Contemporary American Political Science in the Crisis of...», op. cit.

σμός είναι δυνατό νά τεθοῦν ὑπὸ ἐπιτήρηση πολλές φορές πρὶν καταρρεύσουν τελικά, τὸ ἴδιο μπορεῖ νά συμβεῖ καί μέ τὸ μπεχαβιορικό (ἢ ἐπιστημονιστικό ἢ θετικιστικό) πάθος. Μπορεῖ ἄραγε νά ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὑπάρχει κάποιος δεσμός ἀνάμεσα στὸν περιοδικὸ κύκλο φυσιολογικῆ ἐπιστήμης — ἐπιστημονικῆ κρίσης — ἐπαναστατικῆ ἐπιστήμης καί στὸν περιοδικὸ κύκλο «φυσιολογικῆ κοινωνίας» — κοινωνιακῆ κρίσης — ἐπαναστατικῆ κοινωνίας;

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ

ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΘΕΤΙΚΙΣΜΟΥ

« Ἄνοιξε σουσάμι! Θέλω νά βγῶ ἔξω! »

Stanislav Jerzy Lec

α. Ὁ Κάντ καί ἡ ἐμφάνιση τῆς μοντέρνας διαλεκτικῆς

Ἐνῶ ὁ θετικισμός εἶναι βλαστάρη τοῦ κλασικοῦ βρετανικοῦ ἐμπειρισμοῦ, ὁ ἀντίπαλός του, δηλ. ἡ διαλεκτικῆ, πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση στὴ φιλοσοφία ἡ ὁποία ἄρχισε μέ τὸν Κάντ κι ἔφτασε στὴ σημερινή της μορφή μέ τὸν Φίχτε, τὸν Χέγκελ καί τὸν Μάρξ. Ὡπως ὁ Χιούμ ξαφνιάστηκε ἀπὸ τὴ φυσικὴ τοῦ Νεύτωνα, ἔτσι κι ὁ Κάντ «ξύπνησε ἀπὸ τὸν δογματικὸ τοῦ ὕπνου» ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Νεύτωνα καί τῆς φυσικῆς του πού ἔκανε ὁ Χιούμ. Ἀνάμεσα στὸν εὐρωπαϊκὸ ὀρθολογισμὸ καί τὸν βρετανικὸ ἐμπειρισμὸ, οἱ *Κριτικές* τοῦ Κάντ ἔχουν τὴ θέση μιᾶς γέφυρας ἀνάμεσα στὴ Βρεταννία καί τὴν Εὐρώπη. Στρεφόμενος στὸ πρόβλημα τῆς παγκόσμιας αἰτιότητος, ὁ Χιούμ εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι ὁ λόγος ἀπὸ μόνος του δὲν μποροῦσε νά θεμελιώσει τὴ θέση ὅτι ὅλα τὰ γεγονότα ἔχουν αἰτίες καί ὅτι κάθε αἰτία προκαλεῖ, ὡς οὐδέποτε, τὰ ἴδια ἀποτελέσματα. Κατέληξε ἔτσι στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ κατηγορία τῆς αἰτιότητος, ὅπως ὅλες οἱ ἀνθρώπινες ἰδέες, ἔχει τὴν πηγή της στὴς ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων καί ἔχει τὸ στάτους τῶν συνηθισμένων πεποιθήσεων καί προσδοκιῶν καί, τέλος, ὅτι ἡ γνώση μπορεῖ νά εἶναι ἀσφαλὴς μόνο ὅταν βασίζεται στὴν ἐμπειρία. Ὁ Κάντ κατάλαβε τίς συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀπάντησης-πρόκλησης τῶν ἐμπειριστῶν στοὺς ὀρθολογιστές. Σημαινε, τελικά, ὅτι ὁ λόγος εἶχε χρεοκοπήσει σάν πράκτορας τῆς γνώσης καί ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶχε ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴν κυρίαρχη θέση πού εἶχε, καί εἶχε γίνεῖ ἕνας δορυφόρος πού περιστρεφόταν γύρω ἀπὸ τὴ γνώση. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἀπάντηση πού ἔδωσε ὁ Κάντ ἀποτελοῦσε πλήρῃ ἀντιστροφή αὐτῆς τῆς ἀντίληψης γιὰ τὴ διαδικασία τῆς γνώσης. Ἐφερε τὸν ἄνθρωπο «καί πάλι στὸ κέντρο τῶν πραγμάτων» ὑποστηρίζοντας ὅτι ὑπάρχουν κανονιστικὲς ἰδέες καί κατηγορικὲς μορφές μέ τίς ὁποῖες λειτουργεῖ τὸ ἀνθρώπινο μυαλό καί μέσω τῶν ὁποίων — καί ἀποκλειστικά μέσω τῶν ὁποίων — ἀντιλαμβάνομαστε τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων. Δηλαδή, ὅταν ἐρχόμαστε σέ ἐπαφή μέ τὸν ἑξωτερικὸ κόσμο, δέν μᾶς ἀποκαλύπτεται ποτέ καί δέν μᾶς γίνεται γνωστός ὅπως εἶναι καθ' αὐτόν (σάν «νοούμενο»), ἀλλὰ μόνο σέ σχέση πρὸς τὸν ἄνθρωπο (σάν «φαινόμενο»). Ἐτσι,

κατ' ἀρχήν, δέν γνωρίζομε ποτέ τὰ ἀντικείμενα ὅπως εἶναι, καθαρά, ἀλλά μόνο ὅσοι ὅπως τὰ συγκροτοῦν καί τὰ «κρησαρίζουν» οἱ κατηγορίες τοῦ νοῦ. Τό λάθος τοῦ Κάντ ἦταν ἀσφαλῶς ὅτι πίστευε πῶς οἱ κατηγορίες αὐτές ἔχουν καθολική δομή καί ἰσχύουν a priori. Ὡστόσο, προσπάθησε νά ξετετάσει τίς ὑποκειμενικές ἐκεῖνες συνθήκες μέ τίς ὁποῖες ἡ γνώση καθίσταται δυνατή, ὅπως εἶναι οἱ ἀντιλήψεις, οἱ κρίσεις καί ἡ δράση. Πιο συγκεκριμένα, ἡ ἰδέα τῆς πραγματικότητας, ὅπως αὐτή γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτή μέ τήν ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων, καί ἡ ἰδέα μιᾶς καταφανοῦς ἀλήθειας βρίσκονται στό κέντρο ἀκριβῶς τῆς κριτικῆς ἐπιστημολογικῆς σκέψης τοῦ Κάντ. Καί, καθῶς ἀπέδειξε τὰ κατηγοριακά στοιχεῖα τῆς ἀντίληψής μας, τίς ἀξίες κτλ. — γενικά, τήν ὑποκειμενικότητα —, ἀπέρριψε τόν ἰσχυρισμό ὅτι ἡ ἐμπειρία τῶν αἰσθήσεων ἀποτελεῖ τόν τελικό κριτή τῆς πραγματικότητος καί τῆς γνώσης. Ὅλα αὐτά, ταυτόχρονα, ἔκαναν τόν Κάντ τόν πρῶτο «κριτικό» φιλόσοφο τῆς σύγχρονης ἐποχῆς, κατὰ τόν Χάμπερμας, καί ἀποτελέσαν τήν ἀντικοπερνίκεια ἐπανάστασή του.

β Ἡ διαλεκτική τῆς γνώσης σάν κριτική τοῦ θετικισμοῦ

Ἀντίθετα πρὸς κάθε θετικιστική ἐπιστημολογία, ἡ ἐπανακάλυψη τῆς δυνάμεως πού ἔχει τό ὑποκείμενο νά διαμορφώνει τό ἀντικείμενο καί νά διαμορφωθεῖ ἀπ' αὐτό, ὁδηγεῖ στή διαπίστωση ὅτι ἡ ὑποκειμενικότητα, ἀντί νά εἶναι μιᾶ ἀνεπιθύμητη «δευτερεύουσα ἰδιότητα» (τύπου Μπέκον ἢ Γαλιλαίου), ἡ ὁποία καλὸ θά ἦταν νά ἐγκαταλείπεται πρὸς ὄφελος τῶν ἀντικειμενικῶν («πρωταρχικῶν») ἰδιοτήτων τῆς πραγματικότητας, εἶναι ἀκριβῶς αὐτό «ἀπὸ τό ὁποῖο ἐξαρτᾶται ἡ ἀτομική γνώση».⁹⁶ Αὕτῃ ἡ ὑποκειμενικότητα δέν εἶναι, φυσικά, μιᾶ κατηγορία ἀπολιθωμένη, πάγια καί χωρὶς χρόνο, ὅπως πίστευε ὁ Κάντ ἀφελῶς, ἀλλά μάλλον εἶναι μιᾶ ἐξελισσόμενη ὑποκειμενικότητα μιᾶς ὁλόκληρης κουλτούρας ἢ ἐνός σταδίου στήν ἐξέλιξη τῆς συνείδησης. Κάθε κουλτούρα φέρνει μαζί της ὁρισμένες ἀντιληπτικές καί ἐννοιολογικές κατηγορίες μέσω τῶν ὁποίων «κοσκινίζει καί πακετάρει τοὺς ἐρεθισμοὺς τῶν αἰσθήσεων, καί διαφορετικά οὔτε κἂν θά ἀντιλαμβανόμαστε αὐτοὺς τοὺς ἐρεθισμοὺς σάν ξεχωριστὰ ἀντικείμενα».⁹⁷ Αὐτές εἶναι οἱ κατηγορίες, οἱ ὁποῖες διαμορφώνουν τήν παρατήρηση καί μέσω τῶν ὁποίων τὰ «γεγονότα» καθίστανται νοητά. Ἔτσι, ἡ ὑποκειμενικότητα, αὐτά τὰ ἀντιληπτικά καί ρυθμιστικά φίλτρα ἐνεργοῦν σάν μεσολαβητές ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο. Κι ἀπὸ τή στιγμή πού τό ὑποκείμενο ἐνσαρκώθηκε πάλι, δηλ. ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἦταν κάτι τό ἐνεργό καί ἡ ἱστορική φύση του φάνηκε καθαρά, ἔγινε πιά ὁλοφάνερο ὅτι αὐτές οἱ ἀντιληπτικές κατηγορίες θά ἦσαν κι αὐτές ἱστορικές. Ἐπομένως, αὐτό σημαίνει ὅτι τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ὅπως μᾶς προσφέρονται, εἶναι κοινωνικά ἐπεξεργασμένα καί προδιαμορφωμένα μέ δύο τρόπους. Πρῶτο, μέσω τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀντίλη-

96. *Critical Theory*, op. cit., σ. 203.

97. *Essential Frankfurt...*, op. cit., σ. 378.

ψης καί, δεύτερο, μέσω του ιστορικού χαρακτήρα του αντιλαμβανομένου υποκειμένου.⁹⁸

Αυτό παραπέμπει στο «πρόβλημα της κατασκευής», δηλ. στο ζήτημα: ποιά είναι τα αντιληπτικά και έννοιολογικά εκείνα φίλτρα μέσα από τα οποία κατασκευάζουμε «αντικείμενα» και «γεγονότα», ξεκινώντας από τα δεδομένα των αισθήσεων.⁹⁹ Μέ άλλα λόγια, δεν υπάρχει άμεση γνώση, αλλά μόνο γνώση που στην παραγωγή της έχει μεσολαβήσει ή συνείδηση. Πράγματι, μόνο ή «αντικειμενιστική ψευδαίσθηση» διατηρεί τη σκέψη ότι μπορεί να υπάρξει γνώση χωρίς συνείδηση, χωρίς μία οπτική γωνία από την οποία δημιουργείται, και ότι, κατά συνέπεια, η αντίληψη είναι δυνατή χωρίς τέτοια οπτική γωνία. «Έπειδή ακόμη και η απλούστερη αντίληψη δεν είναι μόνο προδιαμορφωμένη κατηγοριακά από τον φυσιολογικό μηχανισμό — δεν καθορίζεται άπλως από προγενέστερη εμπειρία, μέσω αυτού που μας έχει παραδοθεί και που έχουμε μάθει, όσο απ' αυτό που προβλέπουμε, μέσα από τον όριζοντα των προσδοκιών κι ακόμη των όνείρων και των φόβων».¹⁰⁰

Αυτό θέτει αρκετά προβλήματα που χρειάζονται διευκρίνηση. Κατά πρώτο, εφόσον η σχέση ανάμεσα σε υποκείμενο και αντικείμενο δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί σαν σχέση ανάμεσα σε δύο άγιες πραγματικότητες, όπως θα έκαναν οι θετικιστές, εφόσον δεν μπορεί να αναχθεί μηχανικά σε έννοιες κινήσεων και δυναμειών που απλώς αντιδρούν ή μία στην άλλη, αλλά ανάγεται διαλεκτικά σε έννοιες ποιότητων που αΐρουν ή μία την άλλη, κατά τον ίδιο τρόπο και η υποκειμενικότητα (τά κατηγοριακά στοιχεία του λόγου που καθορίζουν το «πώς» της εμπειρίας) και η αντικειμενικότητα (τό «τί» της εμπειρίας) δεν θα πρέπει να υποστασιοποιούνται, δεν είναι ξεχωριστές ουσίες ή κατηγορίες, αλλά «στιγμές» ή πλευρές της ίδιας και μοναδικής διαδικασίας που βρίσκεται διαρκώς σε εξέλιξη.¹⁰¹ Επιπλέον, εφόσον οι κατηγορίες μέσα από τις οποίες φιλτράρουμε τον εξωτερικό κόσμο δεν ισχύουν *a priori* και δεν είναι ανεξάρτητες από το χρόνο, αλλά, αντίθετα, έχουν τη βάση τους στον ιστορικό-ύλικό κόσμο, και εφόσον η γνώση και η πραγματικότητα είναι πάντοτε μία «σύνθεση» τέτοιων υποκειμενικών συνθηκών και των αντικειμενικών εκδηλώσεων του κόσμου, γι' αυτό είναι δυνατό να δημιουργηθούν καθυστερήσεις ανάμεσά τους, ή μάλλον τέτοιες καθυστερήσεις δημιουργούνται πάντοτε. Και αν η πραγματικότητα ή η γνώση «αποδειχθεί ότι δεν ταιριάζει πλέον με τις κατηγορίες, αυτό δεν αποτελεί απλώς ένδειξη ότι οι κατηγορίες είναι άτελες»,¹⁰² αλλά είναι επίσης σημάδι του αντιφατικού χαρακτήρα του κόσμου. Πράγματι, η σκέψη «αντιστοιχεί» προς την πραγματικότητα μόνο καθώς, κατανοώντας τον αντιφατικό χαρακτήρα της πραγματικότητας, την μεταμορφώνει».¹⁰³ Επιπλέον, η σκέψη είναι επίσης σχετική προς μία γλώσσα, και η γλώσσα καθ' αυτήν μετέχει ενεργά στην απόδοση νοήματος στην έμ-

98. *Critical Theory*, op. cit., σ. 200.

99. *The Restructuring of Social and...*, op. cit., σσ. 160-1.

100. *The Positivist Dispute...*, op. cit., σ. 202.

101. *Essential Frankfurt...*, op. cit., σσ. 402-3.

102. *Ibid.*, σ. 400.

103. Mercuse, H., «Reason and Revolution» in *Essential Frankfurt...*, op. cit., σ. 446.

πειρία. Αὐτό σημαίνει ὅτι «ἡ κατασκευαστική λειτουργία τῆς γλώσσας σέ σχέση μέ τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων ἔχει ἀποδειχθεῖ... Τό δεδομένο δέν ἐκφράζεται ἀπλῶς μέσω τῆς γλώσσας [ὅπως πιστευόταν παλιότερα] ἀλλά καί διαμορφώνεται ἀπ' αὐτήν».¹⁰⁴

Χωρίς ὑποκειμενικότητα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει γνώση, τουλάχιστο στό βαθμό πού δέν ὑπάρχει δια-λογική σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο, ἀλλά μόνο ἓνας μονόλογος ὅταν τό ὑποκείμενο εἶναι ἀποκλεισμένη δραστηριότητα ἢ, διαφορετικά, τά ἀντικείμενα, τά «δεδομένα» καί τά «γεγονότα» μιλοῦν ἀπό μόνα τους. Ὡστόσο, ἡ σημασία τῆς ὑποκειμενικότητας δέν θά πρέπει νά ἀποσπασθεῖ ἀπό τίς ἀντικειμενικές κοινωνικές μορφές στίς ὁποῖες στηρίζεται. Πράγματι, ἡ ὑποκειμενικότητα πρέπει νά ξαναφερθεῖ στήν ἀντικειμενικότητα.¹⁰⁵ δηλαδή θά πρέπει νά θεωρεῖται ὅχι κατά τρόπο ἰδεαλιστικό, ὅπου σκέψεις γιά τήν πραγματικότητα συγχέονται μέ τήν ἴδια τήν πραγματικότητα, ἀλλά στό πλαίσιο τῆς πραγματικῆς, ἐνεργοῦς συμμετοχῆς τῶν ἀτομικῶν ὑποκειμένων στήν δημιουργία καί κατασκευή τοῦ ἴδιου τοῦ κόσμου τους. Αὕτη ἡ πρακτική δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ διαλεκτική κατηγορία τῆς πράξης, παρέχει καί τήν κατηγορική συνάφεια ἀνάμεσα στήν ὑποκειμενική συνειδηση καί τίς ἀντικειμενικές συνθήκες. Ἀντίθετα πρὸς τό γεγονός ὅτι ἡ ἐμπειρική ἐπιστημολογία-μεθοδολογία τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, πού στηρίζεται στόν τρόπο διερεύνησης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀντιμετωπίζει τίς κοινωνικές σχέσεις τῶν ἀνθρώπων σάν νά ἦσαν ἀντικείμενα — ἀντίθετα, λοιπόν, πρὸς αὐτή τή διαδικασία ἀντικειμενοποίησης, ἡ διαλεκτική μέθοδος ἀρνεῖται νά ἀφήσει τίς σχέσεις αὐτές νά ἀποκοποῦν ἀπό τά ἀντικειμενικά τους θεμέλια, κι ἔτσι ἐπιτρέπει νά γεφυρωθεῖ τό χάσμα πού ὑπῆρχε μέχρι τώρα ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο, ἀνάμεσα στήν θεωρία καί τήν πρακτική, τά γεγονότα καί τίς ἀξίες, κτλ. Ἀσφαλῶς, ὁ χωρισμός ἀνάμεσα σέ ὑποκείμενο καί ἀντικείμενο εἶναι ταυτόχρονα πραγματικός καί ἀπατηλός. Εἶναι πραγματικός, γιατί ἐκφράζει «τόν πραγματικό χωρισμό πού συνιστᾷ τή διχοτομία τῆς ἀνθρώπινης κατάστασης... [ἀλλά καί] ψεύτικος, γιατί ὁ χωρισμός πού συνεπάγεται αὐτή ἡ κατάσταση δέν πρέπει νά ὑποστασιοποιηθεῖ καί νά μεταμορφωθεῖ μαγικά σέ κάτι τό ἀμετάβλητο».¹⁰⁶ ὅπου γνώση καί πραγματικότητα γάνουν τά συγκεκριμένα, ζωντανά κοινωνικο-ϊστορικοῦ παράγοντα πού καθορίζουν τήν «συλλογική ὑποκειμενικότητα» κάθε δεδομένης κουλτούρας δέν εἶναι δυνατό νά διερευνηθοῦν εὐκολα, οὔτε εἶναι εὐκολα προσιτοί, ἐξαιτίας καί μόνο, ἴσως, τοῦ καθολικοῦ χαρακτήρα πού ἔχουν σέ μιά δεδομένη κουλτούρα. Ἐπειδὴ, λοιπόν, αὐτά τά «θεμέλια» εἶναι ἔτσι ἀπρόσιτα, τείνουμε νά ξεχνᾶμε «πὼς καί μέ τί κατασκευάσθηκε [ἡ ὑποκειμενικότητα]».¹⁰⁷ Κατά συνέπεια, ὑπάρχει ἡ τάση νά θεωροῦνται αὐτές οἱ ὑποκειμενικές συνθήκες σάν δεδομένες ὑπὸ τήν μορφή ἀξιωμάτων τῆς «κοινῆς λογικῆς», μόνο καί μόνο γιατί εἶναι καθο-

104. *Critical Theory*, op. cit., σ. 158· πρβλ. ἐπίσης «Positivism, Historicism and...», op. cit., σ. 803.

105. *Essential Frankfurt...*, op. cit., σ. 505.

106. *Ibid.*, σσ. 493-4.

107. *Ibid.*, σ. 507.

λικά διαδεδομένες (σέ μία δεδομένη κουλτούρα) και έτσι δεν φαίνονται νά είναι σχετικές και εξαρτώμενες από τήν κουλτούρα.¹⁰⁸ Τέτοια αξιώματα υπαγορεύουν κυριολεκτικά τί μπορεί νά παρατηρηθεῖ καθώς και πώς βλέπεται αυτό πού μπορεί νά παρατηρηθεῖ.

Γνώση, πραγματικότητα και ἀλήθεια δημιουργούνται κοινωνικά, διατηρούνται κοινωνικά και μεταβάλλονται κοινωνικά.¹⁰⁹ Κι αυτό είναι κάτι πού ὁ θετικισμός πρέπει ὡσοῦν νά αποκλείσει, γιατί, ἂν τό δεχόταν, θά ἔπρεπε νά θυσιάσει τό ιδεώδες τῆς διστορικῆς καθολικότητας. Ἐτσι, οἱ θετικιστές ὄχι μόνο δέν μποροῦν νά δεχθοῦν μεταβαλλόμενο ὕλικό και κοινωνικό κόσμο, ἀλλά ἐπίσης ἕνας τέτοιος κόσμος, καθώς διαμορφώνεται ἀπό τήν ιστορική δραστηριότητα τῶν ἀνθρώπων, βρίσκεται ἔξω ἀπό τόν κύκλο τῶν ἐπιχειρήσεων τους.¹¹⁰ Αυτό συμβαίνει γιατί τά δεδομένα ἀναφέρονται ἐξ ὁρισμοῦ στό παρελθόν, και ὁ «φετικισμός τῶν δεδομένων», πού χαρακτηρίζει τόν θετικισμό, συνεπάγεται τήν ἔλλειψη πληροφορίας σχετικά μέ διαδικασίες πού θίγουν τό παρόν και πού περιέχουν τή διάσταση τοῦ μέλλοντος· ἐπομένως, αυτό πού βρίσκεται σέ ἐξέλιξη, αυτό πού δέν ἔχει ἀκόμη ταξινομηθεῖ, πρέπει ἀναγκαστικά νά παραμείνει ἀδιαπέραστο και «ὑποκειμενικό».¹¹¹ Ἄν ὅμως ὁ θετικισμός δέν δέχεται, και δέν μπορεί νά δεχθεῖ, ὅτι πραγματικότητα και γνώση ἔχουν θεμέλια ὕλικά-ιστορικά, ἢ ἂν τίς θεωρεῖ σάν ἀμετάβλητες στόν χρόνο και χῶρο, ἀπαλλαγμένες ἀπό ιστορική ἐπιρροή, τότε οἱ ἰσχυρισμοί αὐτοῖ ἀποτελοῦν οἱ ἴδιοι μία *a priori* κρίση. Κι αὐτή ἡ ἰδέα τῆς ἀμεταβλητότητας, ἡ ἰδέα ὅτι ὁρισμένες δομές είναι ἀμετάβλητες, είναι αυτό πού, σέ τελευταία ἀνάλυση, κάνει τόν θετικισμό μία παραλλαγή τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Αυτό τό ἔχουμε ἤδη θίξει. Γιατί ὅσο καλά κι ἂν καλύπτεται ὁ κατώτερος κοινός παρονομαστής ἀνάμεσα στόν ἰδεαλισμό, τόν θετικισμό κι ἀκόμη ὁρισμένες μορφές πρωτόγονης διαλεκτικῆς, παραμένει ἡ πεποίθηση ὅτι ὑπάρχει ἕνα τελικό και ἀμετάβλητο σύνολο ἀρχῶν, εἴτε αὐτές είναι δομικές, οὐσιαστικές ἢ τυπικές, τό ὅποιο ἀποφασίζει τί ἔχει νόημα ἢ είναι ἀληθινό, και πώς ἐπιτυγχάνεται ἡ «καθαρή» γνώση. Παραδείγματος χάρι, τά γεγονότα θεωροῦνται ὅτι είναι ἡ τελική πηγὴ γνώσης και ἐπομένως σάν *δεδομένα-προϋποθέσεις* πού δέν ἐπιδέχονται καμμία μετατροπή και γίνονται δεκτά χωρίς ἀντίρρηση σάν προφανή και ἀντικειμενικά. Ὡστόσο, αὐτή ἡ ἀπόλυτη προϋπόθεση ἀποτελεῖ ἡ ἴδια ἀνθρώπινο προϊόν, τό ὅποιο ἔχει γίνε ἰστορικά τό «φυσιολογικό» παράδειγμα τῆς ἔρευνας ἑνός πολιτιστικά δεδομένου εἰδικοῦ σχηματισμοῦ μέσα στόν ὅποιο ὑπάρχει. Ὡστόσο, δέν θά πρέπει νά θεωρεῖται σάν δεδομένο, ἀλλά μάλλον θά πρέπει τό ἴδιο νά ἀποτελεῖ ἀντικείμενο κριτικῆς σκέψης. Γιά τόν θετικισμό ὅμως αὐτή ἡ ἔλλειψη κριτικῆς σκέψης θεωρεῖται σάν προτέρημα στήν ἀναζήτηση τῆς «ἀντικειμενικότητας». Αυτό ἐννοοῦσε ὁ Χάμπερμας, ὅταν μι-

108. Πρβλ. Ibid., σ. 381.

109. Πρβλ. Berger, P. et al., *The Social Construction of Reality*, Garden City, Doubleday, 1966· Mannheim, K., *Ideology and Utopia*, Harcourt Brace, NY, 1949.

110. *Critical Theory*, op. cit., σ. 161.

111. Friedmann, J., «The Epistemology of Social Practice: A Critique of Objective Knowledge», *Theory and Practice*, τόμ. 6, No 1, July 1978, σσ. 83-4.

λοῦσε γιὰ τὴν κατάλυση τῆς ἐπιστημολογίας». ¹¹²

Ἀντίθετα, ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος εἶναι κριτικὴ μέθοδος. «Θεωρεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἱστορικῆς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ καὶ ἔτσι τὸ συλλαμβάνει. Τὸ βλέπει σάν χρονικὸ, σάν κάτι πού καθορίζεται ἀναγκαστικὰ μέσα σὲ μιὰ συγκεκριμένη κατάσταση καὶ πού γίνεταί κατανοητὸ μόνο μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο». ¹¹³ Ἐπιστημολογικά, διασφῶζει τὸ ὑποκείμενο, τὸ ἀντικείμενο, τὸ χρόνο καὶ τὸ χῶρο ἀπὸ τίς παγωμένες ἀμεταβλητότητες πού τὰ εἶχε καταστήσει ὁ θετικισμός, καὶ τὰ ἐπαναφέρει στὴ ζωὴ ἀποκαλύπτοντας τὰ (μεταβλητὰ) κοινωνικο-ἱστορικὰ θεμέλιά τους, κι ἔτσι ἡ γνώση καὶ ἡ πραγματικότητα γίνονται συνάρτηση τοῦ περιβάλλοντος μέσα στὸ ὁποῖο δημιουργοῦνται. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ κόσμος εἶναι ἓνα ἀλληλεξαρτώμενο ὅλο, μιὰ ὁλότητα, καὶ ὄχι ἡ εἰκόνα τῶν τριῶν κόσμων, ὅπως τὸ θέλει π.χ. ὁ Πόππερ. Ἀπ' αὐτὸ συνάγεται, πράγματι, ὅτι ὅλες οἱ μοντέρνες ἀντινομίες τῆς σκέψης, ὅπως θεωρία καὶ πρακτικὴ, ἀντικείμενο καὶ ὑποκείμενο, κτλ., διαλύονται στὸν ἀέρα, καθὼς διαλύεται καὶ ὁ χωρισμός ἀνάμεσα σὲ ἀντικειμενικὴ καὶ ὑποκειμενικὴ γνώση, ἢ μᾶλλον ὁ χωρισμός ἀνάμεσα σὲ ἐπιστῆμη καὶ μὴ-ἐπιστῆμη (Φέιερραμπεντ). ¹¹⁴ Γενικά, ἡ διαλεκτικὴ σάν θεωρία τῆς γνώσης, σὲ ἄμεση ἀντίθεση πρὸς τὸν θετικισμό, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ ἐπόμενα σημεῖα:

α) Δὲν ὑπάρχει ἄμεση ἀντίληψη τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων: ἐνῶ γιὰ τὸν θετικισμό τὸ «γεγονός» ἢ «δεδομένα» γίνονται φετίχ ἀπλῶς μὲ τὸ νὰ θεωροῦνται σάν ὁ τελικὸς κριτὴς τῆς γνώσης, γιὰ τὴν διαλεκτικὴ ὑπάρχουν πάντοτε γεγονότα τὰ ὁποῖα ἔχουν «μεσολαβηθεῖ» καὶ τὰ ὁποῖα εἶναι ἔτσι ἀπρόσιτα στὴ συνείδηση σὲ κάποια ὑποτιθέμενη «καθαρὴ» μορφή. Τὰ συλλαμβάνουμε ὄχι σάν «ἀντικειμενικά», ὄχι σάν καθαρὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ μᾶλλον σάν δεδομένα ἐπεξεργασμένα ἀπὸ τίς ἱστορικὰ διαμορφωμένες ὑποκειμενικὲς κατηγορίες τοῦ νοῦ. Αὐτὸ παραπέμπει στὴ διαλεκτικὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀνθρώπινη συνείδηση (ὑποκείμενο) καὶ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο (ἀντικείμενο). Ἐπομένως,

β) Ἡ συνείδηση εἶναι ἓνας ἱστορικὸς, ἐνεργὸς πράκτορας: δηλαδή, ἡ γλώσσα, ἡ ἀντίληψη καὶ οἱ προκαταλήψεις ἐνός δεδομένου πολιτιστικοῦ σχηματισμοῦ ἢ μιᾶς ὁλόκληρης ἱστορικῆς ἐποχῆς, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα φιλτράρονται καὶ μεταμορφώνονται τὰ γεγονότα, δὲν εἶναι ἀκίνητες, διστορικὲς ὀντότητες, ἀλλὰ μᾶλλον εἶναι ἱστορικὰ ἐξαρτώμενες μεταβλητές καὶ ἔτσι ἐπιδέχονται μεταβολή, ἔστω καὶ σὲ μικρὸ βαθμὸ ἢ κατὰ ἀνεπαίσθητο τρόπο, ὅπως ἀκριβῶς, ἢ μᾶλλον ἐπειδὴ, ἡ διαλεκτικὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο μεταβάλλεται μέσω τῆς πρακτικῆς. Κατὰ συνέπεια, κάθε κουλτούρα, κάθε ἱστορικὰ διαφοριζόμενη ὀντότητα, ἔχει μιὰ ξεχωριστὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου μὲ τὴν ὁποία προβαίνει στὴ γνώση τοῦ σύμπαντος. Καὶ οἱ διαφορὲς σὲ κάθε ἀντίληψη τοῦ κόσμου συνίστανται στὰ διαφορετικὰ σύνολα προϋποθέσεων, συστημάτων ἀξιών, πεποιθήσεων καὶ κανόνων ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξαρτᾶται ἡ γνώση. Αὐτὸ σημαίνει ἐπίσης καὶ ὅτι οἱ γνωστικὲς διαδικασίες μιᾶς

112. Πρβλ. «The Restructuring of Social and...», op. cit., σ. 190.

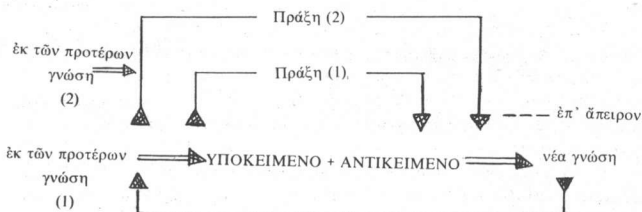
113. Mercuse, H., παρατίθεται στὸ «Toward a Critical Theory of Peace Research...», op. cit., σ. 320.

114. Feyerabend, R., op. cit., σσ. 47-8.

κουλτούρας συνδέονται προς τις κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες της κουλτούρας αυτής.

γ) Ἡ γνώση εἶναι σχετική: ἀντίθετα πρὸς τὸν θετικιστικὸ ἰσχυρισμὸ ὅτι ἡ γνώση ἢ ἡ ἀλήθεια βρίσκεται «κάπου ἐκεῖ» στὰ γεγονότα, σάν κέρμα ἤδη κομμένο, ὅπως θάλεγε ὁ Χέγγελ, καὶ περιμένει ὑπομονετικά νά ἀνακαλυφθεῖ, ἢ διαλεκτική, μέ τὸ νά τονίζει τὸν ἱστορικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπινου νοῦ καὶ τῶν γνωστικῶν μεθόδων του, ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ «ἀντικειμενικῆς» ἢ «καθαρῆς» γνώσης τῆς πραγματικότητος. Ἐφόσον αὐτὸ πού ἤδη ξέρουμε ἔχει διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὰ ἀντιληπτικά καὶ ἐννοιολογικά μας πλαίσια, πού εἶναι τὰ ἴδια αὐθαίρετα καὶ μεταβλητά, τότε κάθε ἰσχυρισμὸς γιὰ ἀπόλυτη γνώση εἶναι ἀβάσιμος. Ἀπόλυτη γνώση συνεπάγεται μίαν ὄντολογία πού βλέπει τὸν κόσμον σάν κάτι τὸ ἀγίο καὶ τελικό — σάν ρολόγι. Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀναγκαστικά μοιραλικὴ ἀντίληψη ἀποδεικνύεται, συνεχῶς, ἀδύναμη μπροστὰ σέ μιά πραγματικότητα πού εἶναι πάντοτε δυναμικὴ καὶ ρευστή, ἀντιφατικὴ καὶ ἀεικίνητη.

Ἐχοντας ὅλα αὐτὰ ὑπόψη, μπορούμε τώρα νά παρουσιάσουμε μιά διαφορετικὴ εἰκόνα τῆς δυναμικῆς τῆς γνώσης, μιά εἰκόνα πού, παρόλο πού εἶναι ἀρκετὰ γενικὴ, ἀφήνει ὥστόσο νά διαφανεῖ καθαρά τὸ πραγματικὸ κύκλωμα τῆς παραγωγῆς τῆς γνώσης.

Αὐτὸ τὸ διάγραμμα, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἐξίσωση πού ἀντιπροσώπευε τὸ θετικισμὸ παραπάνω, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν κυριαρχία/σημαντικότητα τῆς ἔννοιας τῆς πράξης, δηλ. τοῦ συνόλου τῶν ἐργασιῶν/δραστηριοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, χειρωνακτικῶν καὶ διανοητικῶν, οἱ ὁποῖες συντίθενται καὶ διαμορφώνουν τὸν κόσμον. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πράξη γίνεται τὸ κριτήριον τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας στίς μὴ πρωτόγονες μορφές τῆς διαλεκτικῆς, δηλ. στὴν ὑλιστικὴ διαλεκτικὴ τοῦ Μάρξ. Μέσω τῆς πράξης μπορεῖ νά ἐπαληθευθεῖ ἢ νά διαψευσθεῖ ἡ γνώση,¹¹⁵ καὶ ὄχι μέσω μιᾶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, ἢ ὁποῖα, σέ τελευταία ἀνάλυση, ὅτι νά στηρίζεται σέ μιά ἐξελισσόμενη πραγματικότητα καὶ νά εἶναι ἐπομένως προσαρμόσιμη, στηρίζεται σέ μιά φανταστικὴ ιδεώδη

115. Πρβλ. «The Epistemology of Social Practice: A Critique...», op. cit., σ. 83.

πραγματικότητα καί εἶναι ἔτσι δογματική.¹¹⁶ Ἐπιπλέον, σέ κάθε στάδιο τῆς διαδικασίας παραγωγῆς γνώσης ἀποκαλύπτεται ἡ διαλεκτική φύση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στόν ἄνθρωπο καί τόν κόσμο του, ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο, ἀνάμεσα στήν ἐκ τῶν προτέρων γνώση καί τή νέα γνώση (ἡ ὁποία μέ τόν καιρό περνáει στό ἀσυνείδητο καί γίνεται ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων γνώση), κτλ., ἐνῶ κάθε ἕνα ἀπ' αὐτά τά στοιχεῖα αἶρει ἕνα ἄλλο, καί μέ τό νά κάνει αὐτό αἶρεται τό ἴδιο, κι ἔτσι δημιουργοῦνται νέες συνθέσεις, πού κι αὐτές μέ τή σειρά τους ξεπερνιῶνται, ἐπ' ἀπειρον.

116. *Positivist Dispute*, op. cit., σ. 109, πρβλ. *Against Method*, op. cit., κεφ. 18.

Σημείωση: Περιοδικά ἀναφέρονται μέ τίς παρακάτω συντομογραφίες:

JPR: *Journal of Peace Research*

JCR: *Journal of Conflict Resolution*

APSR: *American Political Science Review*

WP: *World Politics*

ISA: *International Studies Association*

BJIS: *British Journal of International Studies*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adey, G. and Frisby, D. (eds), *The Positivist Dispute in German Sociology*, London, Heinemann, 1976.
- Almond, A. G. and Genco, S. J., «Clouds, Clocks and the Study of Politics», *WP*, Vol. 29, 1976-77, pp. 489-522.
- Anderson, P., *Lineages of the Absolutist State*, London, NLB, 1974.
- Arato, A. et al. (eds), *The Essential Frankfurt School Reader*, NY, Urizen Books, 1978.
- Ayer, A. J. (ed.), *Logical Positivism*, NY, Free Press, 1969.
- Baldwin, D. A., «Power Analysis and World Politics», *WP*, January 1979, pp. 161-94.
- Bay, C., «Politics and Pseudo Politics: A Critical Evaluation of Some Behavioural Literature», *APSR*, Vol. 59, May 1965, pp. 39-51.
- Berger, R., *Invitation to Sociology*, London, Penguin Books, 1975.
- Berger, P. et al., *The Social Construction of Reality*, NY, Garden City, Doubleday, 1966.
- Bernstein, R. J., *The Restructuring of Social and Political Theory*, Oxford, Basil Blackwell, 1976.
- Birms, P., «The Supposed Assymetry between Falsification and Verification», *Dialectica*, Vol. 32, No 1, 1978.
- Bluhm, W. T., *Theories of the Political System*, NJ, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1965.
- Brecht, A., *Political Theory*, Princeton, PUP, 1959.
- Bull, H., «International Theory: The Case for a Classical Approach», *WP*, Vol. 18, No 3, April 1966, pp. 361-77.
- Burton J. W., *World Society*, Cambridge, 1972.
- Castells, M. and Ipola, E. de, «Epistemological Practice and the Social Sciences», *Economy and Society*, Vol. 5, 1976, pp. 112-145.
- Charlesworth, J. C. (ed.), *Limits of Behaviouralism in Political Science*, Philadelphia: American Academy of Political and Social Science, 1962.
- Cipolla, C. M. (ed.), *Fontana Economic History of Europe, The 16th and 17th Centuries*, London, Fontana, 1978.

- Dahl, R. A., «The Behavioural Approach in Political Science: Epitaph for a Monument to a Successful Protest», *APSR*, Vol. 55, 1961, pp. 753-772.
- Deutsch, K. W., *The Nerves of Government*, NY, Free Press, 1966.
- Deutsch, K. W., «Major Changes in Political Science, 1952-1977», *Il Politico*, June 1978, pp. 193-220.
- Dutsch, K. W., «On Political Theory and Political Action», *APSR*, Vol. 65, No 1, March 1971, pp. 11-27.
- Easton, D., «The New Revolution in Political Science», *APSR*, Vol. 63, No 4, December 1969, pp. 1051-1061.
- Easton, D., *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, NY, Alfred A., Knopf, 1967.
- Easton, D., «The Decline of Modern Political Theory», *Journal of Politics*, Vol. 13, 1951, pp. 36-58.
- Festinger, L., *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford, SUP, 1962.
- + Feyerabend, P., *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*, London, NLB, 1975.
- Friedmann, J., «The Epistemology of Social Practice: A Critique of Objective Knowledge», *Theory and Practice*, Vol. 6, No 1, July 1978, pp. 75-88.
- Galtung, J., *Methodology and Ideology: Theory and Methods of Social Research*, Vol. 1, Copenhagen, Christian Eljers, 1977.
- Gelbner, E., *Legitimation of Belief*, Cambridge, CUP, 1974.
- Giddens, A., *Studies in Social and Political Philosophy*, London, Hutchinson, 1977.
- Gunnell, J. G., *Philosophy, Science and Political Inquiry*, Morristown, NJ, General Learning Press, 1975.
- Gunnell, J. C., «Political Science and the Theory of Action», *Political Theory*, Vol. 7, No 1, February 1979, pp. 75-100.
- Habermas, J., *Knowledge and Human Interest*, Boston, Beacon Press, 1971.
- Habermas, J., *Towards a Rational Society*, London, Heinemann, 1971.
- Hirst, P. Q., «The Uniqueness of the Nest», *Economy and Society*, Vol. 4, 1974.
- Hoffmann, S., «An American Social Science: International Relations», *Daedalus*, Vol. 106, 1977.
- Hollowell, J. H., «Politics and Ethics», *APSR*, Vol. 38, No 4, 1948, pp. 639-655.
- Horkheimer, M., *Critical Theory*, NY, Herder and Herder, 1972.
- Horowitz, D., «Sinews of Empire», *Ramparts*, October 1969, pp. 33-42.
- Jervis, R., *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, NJ, PUP, 1976.
- Johansson, I., *Critique of Popper's Methodology*, Scandinavian Quarterly Books, 1975.
- Jung, H. Y., «A Hermeneutical Account on the Conduct of Political Inquiry», *Human Studies*, Vol. 1, No 1, January 1978, pp. 48-82.
- Kaplan, M. A., «Traditionalism vs Science in International Relations», *WP*, Vol. xix, October 1966, pp. 1-20.
- Keohann, R. O. and Nye, J. S., *Power and Interdependence World Politics in Transition*, Boston, Little Brown, 1977.
- Kim, S. S., «The Lorenzian Theory of Aggression and Peace Research: A Critique», *JPR*, Vol. 13, No 4, 1976, pp. 253-276.
- Krippendorff, E., «Peace Research and the Industrial Revolution», *JPR*, Vol. x, 1973, pp. 185-201.
- + Kuhn, T. S., *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd ed., Chicago, CUP, 1970.
- Levy, M. J. Jr., «Does it Matter if He's Naked? Bawled the Child», in Knorr K. and Rosenau J., *Contending Approaches to International Politics*, Princeton, PUP, 1969.
- Little, R., «Three Approaches to the International System: Some Ontological and Epistemological Considerations», *BJIS*, October 1977.
- MacCoy, C. A. and Playford, J. (eds), *Apolitical Politics. A Critique of Behaviouralism*, NY, Thomas Y Crowell Co, 1967.
- Mannheim K., *Ideology and Utopia*, NY, Harcourt Brace, 1940.
- + Marx, K., *Early Writings*, London, Penguin Books, 1975.
- Merton, R., *Social Theory and Social Structure*, NY, Glencoe, Free Press, 1949.

- Miller, E. F., «Hume's Contribution to Behavioural Science», *Journal of the History of Behavioural Science*, Vol. 7, 1971, pp. 154-68.
- Miller, E. F., «Positivism, Historicism and Political Inquiry», *APSR*, Vol. 66, 1972, pp. 796-817.
- Modelski, G., «Foreign Ministers as a World Elite», *Peace Research Society* (International) Papers, Vol. xiv, 1970.
- Morgenthau, H., *Politics among Nations*, 2nd ed., NY, Alfred A Knopf, 1954.
- Nagel, J., *The Descriptive Analysis of Power*, New Haven, Yale University Press, 1975.
- Netanson, M. (ed.), *Philosophy of the Social Sciences: A Reader*, NY, Random House, 1963.
- Phillips, W. R., «Where Have All the Theories Gone?», *WP*, Vol. xxvi, 1974, pp. 155-88.
- ✦ Popper, K., *The Open Society and Its Enemies*, Princeton PUP, 1955.
- Popper, K., *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford, Clarendon Press, 1971.
- Prager, C. A. L., «Taking Theory for Granted in International Politics», *Political Studies*, Vol. xxvi, No 1, March 1978, pp. 15-27.
- Radnitzky, G., *Contemporary Schools of Metascience*, Goteborg, Sweden, Akademi Forlaget, 1970.
- Rand, A., *Introduction to Objectivist Epistemology*, NY, New American Library, 1967.
- Ray, L. J., «Critical Theory and Positivism: Popper and the Frankfurt School», *Phil. Soc. Scie.*, Vol. 9, 1979, pp. 149-171.
- Reid, H. G., «Contemporary American Political Science in the Crisis of Industrial Society», *Midwest Journal of Political Science*, Vol. 16, 1972, pp. 339-66.
- Reid, H. G. et al., «Toward a Critical Theory of Peace Research in the United States: The Search for an 'Intelligible Core'», *JPR*, Vol. xiii, No 4, 1976, pp. 315-41.
- Rex, J. (ed.), *Sociology, Phenomenology and Marxian Analysis*, London, International Library of Sociology, 1976.
- Roszac, T. (ed.), *The Dissenting Academy*, NY, Random House, 1968.
- Schröder, P. W., «Quantitative Studies in The Balance of Power: A Historian's Reaction», *JCR*, Vol. xxi, No 1, 1977.
- Singer, J. D., «The Correlates of War Project: Interim Report and Rationale», *WP*, Vol. xxiv, 1972.
- Singer, J. D., «System, Stability and Transformation: A Global System Approach», *BJIS*, October 1977, pp. 219-32.
- Singer, J. D., «The Behavioural Science Approach to International Relations: Pay-offs and Prospects», *J. Pol. Studies*, 1, 1, September 1968.
- Singer, J. D. and Small, M., *The Wages of War, 1816-1965: A Statistical Handbook*, NY, John Wiley and Sons, 1972.
- Spegele, R. D., «Deconstructing Methodological Falsificationism in International Relations», *APSR*, Vol. 74, No 1, March 1980, pp. 104-22.
- Spragens, T., *The Dilemma of Contemporary Political Theory: Towards a Post-Behavioural Science of Politics*, NY, Dunellen, 1973.
- Tilly, C. (ed.), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton, PUP, 1975.
- Truman, D. B., «Disillusion and Degeneration: The Quest for a Discipline», *APSR*, Vol. 59, No 4, December 1965, pp. 865-73.
- Vasquez, J. A. et al., «Color it Morgenthau», *ISA*, 1973.
- Voegelin, E., «The Origins of Scientism», *Social Research*, Vol. 15, 1948, pp. 462-94.
- Wahlke, J. C., «Pre-Behaviouralism in Political Science», *APSR*, Vol. 73, No 1, March 1979, pp. 9-31.
- Wallerstein, I., «The Tasks of Historical Social Science: An Editorial», *Review*, Vol. 1, No 1, 1977, pp. 3-7.
- Wallerstein, I., *The Modern World System*, Academic Press, 1974.
- Waltz, K.N., *Man, The State and War*, NY, Columbia University Press, 1959.
- Weiler, G., «Kant's Question: What is Man», *Phil. Soc. Sci.*, Vol. 10, No 1, March 1980.
- Wohn, S. S., «Political Theory as a Vocation», *APSR*, Vol. 63, 1969, pp. 1062-1082.
- Young, O. R., «Professor Russett: Industrious Tailor to a Naked Emperor», *WP*, Vol. xxi, April 1969.